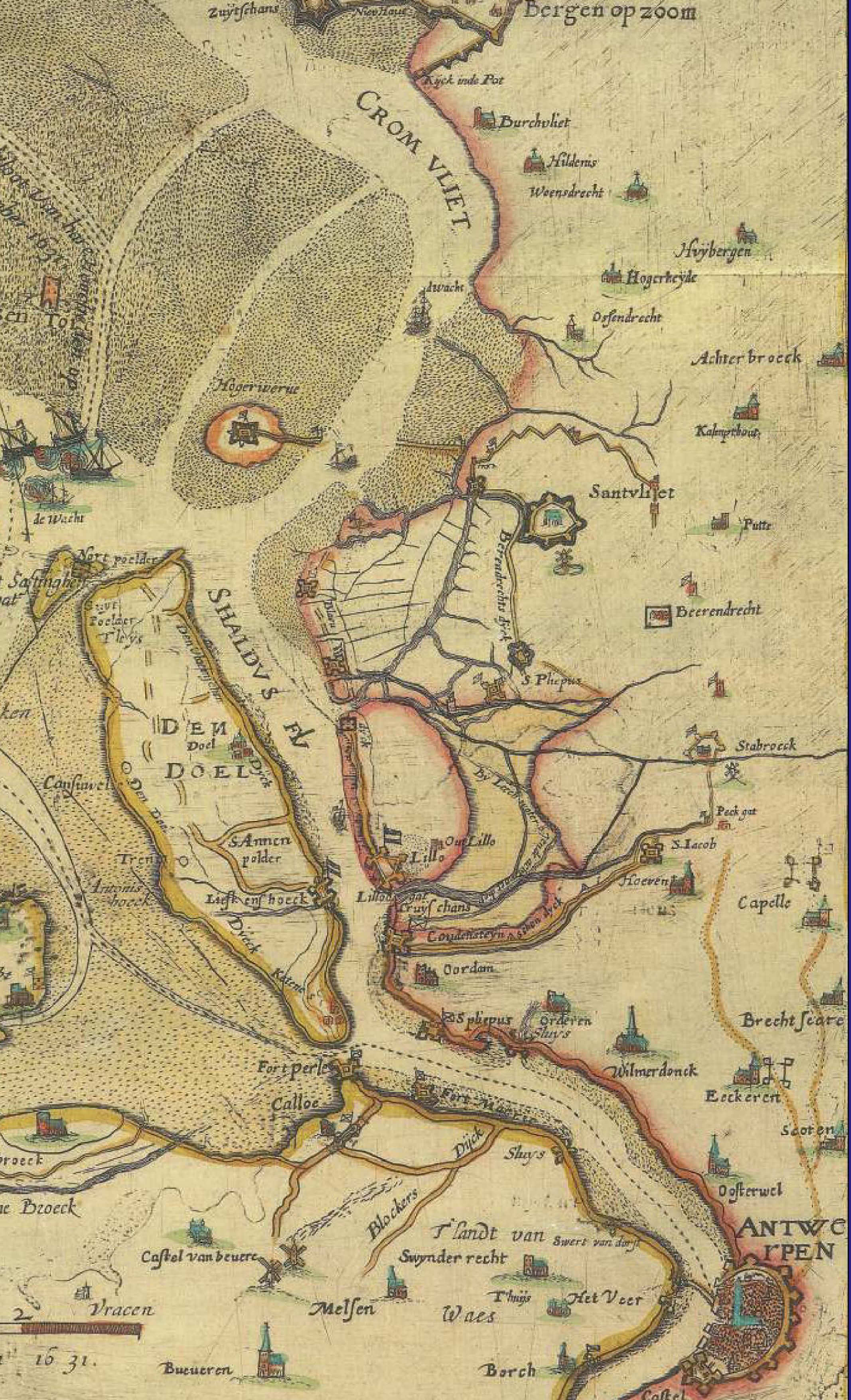

TIJDING 2015-2 Kroniek van de heemkundekring Het Zuidkwartier

TIJDING 2015-2

INHOUD:

EEN DORP VOL CAFEETJES
HAGELAND, DEEL 24
PAGINA 3

SCHATTEN IN ONS MUSEUM
STRIJKPLANK
PAGINA 15

LANGS DE SCHELDE
PAGINA 16

GOEJENDAG ALLEMAOL (2)
PAGINA 28

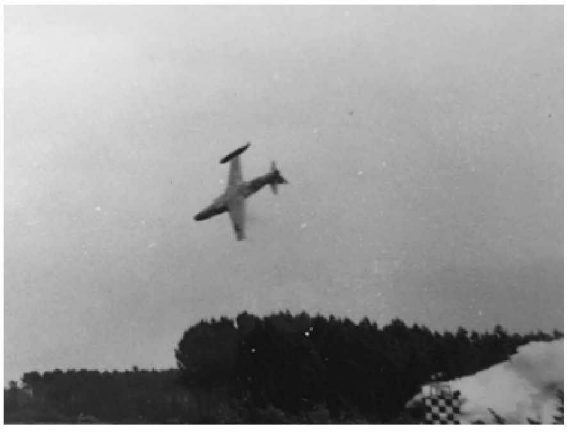

HOE EEN WOENSDRECHTSE JONGEN
DE OORLOG BELEEFDE
PAGINA 30

ONDERZOEKSRAPPORT CRASH
WHISKY FOUR
PAGINA 37

PERIKELEN ROND DE
GEMEENTESCHOOL VAN
WOENSDRECHT, deel 6
PAGINA 43

Voorwoord

Het is nu tien jaar geleden dat Tijding een nieuwe kaft kreeg. Nou ja, nieuw: het is een kaart uit 1631. In ieder geval bevalt het omslag getuige het artikel dat Ton van Rijen op pagina 16 eraan wijdt.
Maar als je dan de begeleidende tekst door Willem van Ham, jarenlang verbonden aan de Gemeentelijke Archiefdienst Bergen op Zoom, leest is het toch wel even schrikken. We citeren stukjes uit zijn beschrijving (zie ook pagina 27) en oordeelt u zelf:

"Voor het samenstellen ervan is kennelijk gebruik gemaakt van bestaand materiaal, uitgegeven door de Hollanders Willem Blaeu en Claes Janszoon Visscher. De kaart is ook te vergelijken met te Antwerpen verschenen kaarten zoals die van Peter Verbist.
In elk geval is de vorm van de eilanden en van de Brabantse kust sterk versimpeld….. Ook het eiland Tholen en de daar tegenovergelegen Brabantse kust zijn sterk vertekend. Hierdoor klopt de toegepaste schaal van ca. 1 : 100.000 niet voor het deel ten noorden van Bergen op Zoom. Ook het gebied in Vlaanderen rond Hulst is sterk vervormd weergegeven.
Aan te nemen valt, dat voor het zuidelijk deel gebruik is gemaakt van de kaart van de Schans van Zandvliet, in 1627 door Willem Blaeu uitgegeven.
Weinig zorg is besteed aan de weergave van het polderland en van onder water gezette gebieden. De strook van Bergen op Zoom tot Hildernisse, die sinds 1570 overstroomd was, is als droogstaand land afgebeeld.
Een aantal namen is van plaats verwisseld. Door slordigheid of onbekendheid met de situatie is een aantal van deze plaatsnamen verbasterd, zoals S Pliepus voor het Fort Sint Filip in de Antwerpse Polder bij Oorderen. Bij een Spaans fort ten westen van Hulst is in een latere hand de naam Nassou ingeschreven.
Aangezien iedere verdere titel ontbreekt ligt het voor de hand, dat een tot dusverre niet aangetroffen los vel met een beschrijving van de gebeurtenissen bij de prent hoorde."

De kaft geeft niet de gehele kaart weer en de meeste 'fouten' komen in het niet-afgebeelde gedeelte voor, gelukkig.

Het op onze kaft niet-getoonde gedeelte van de kaart →

Het is te hopen dat onze huidige kaarten betrouwbaarder zijn!

Veel leesplezier

De redactie

Inhoud:

- Voorwoord ..... p. 02
- Een dorp vol cafeetjes, deel 24, *Jac van den Bussche en John van Dooren* ..... p. 03
- Grensoverschrijdend, *Jac van den Bussche* ..... p. 14
- Schatten in ons museum Den Aanwas, Strijkplank, *Toine Huijbregts* ..... p. 15
- Langs de Schelde, met een stop in Reimerswaal, *Ton van Rijen* ..... p. 16
  Aanvulling van de redactie op onze kaft, *redactie + citaat dr.Willem van Ham*, ... p. 27
- Goejendag allemaol (2), *Jan Luysterburg* ..... p. 28
- Hoe een Woensdrechtse jongen de oorlog beleefde, *Dick van der Poel* ..... p. 30
- Onderzoeksrapport crash Whisky Four, *Willem de Weert* ..... p. 37
- Perikelen rond de gemeenteschool van Woensdrecht, deel 6, *Jan van Elzakker* ..... p. 43
- Informatie voor de lezer, *redactie* ..... p. 56

EEN DORP VOL CAFEETJES (deel 24)

door Jac van den Bussche en John van Dooren

Het Hageland

Net als in de vorige aflevering starten we weer vanuit 't Beeldje, maar draaien nu het Hageland op. Anne Bel van Linden, die het geld voor dit religieuze kunstwerk schonk, woonde er zelf schuin tegenover.

De verbindingsweg tussen de Molenstraat en de Middelstraat werd in de 18e eeuw Weststraat genoemd. Aan het begin van de 20e eeuw wordt dit gewijzigd in Hageland.

Vooraan op het Hageland (rechts en later links van Anne Bel) woonde melkboer Vik Paassen, die in 1924 trouwde met Antonetta Wierckx. Hun zoon Kees had net na de Tweede Wereldoorlog op een landmijn getrapt met als gevolg dat zijn been moest worden afgezet. Om Kees toch zijn kost te kunnen laten verdienen kreeg hij hulp van de gemeente Ossendrecht waardoor hij melkboer kon worden. Dit bleek toch te zwaar voor Kees waardoor zijn vader Vik het van hem overnam. Vik was jarenlang een gekende melkboer in Ossendrecht die met paard en melkkar zijn klanten bediende. Zijn zoon Franso volgde hem op.
Begin jaren 80 van de vorige eeuw stopte Franso met de melkhandel en verhuisde met zijn vrouw naar Halsteren.

No. 0 10.

CRISIS-MELKBESCHIKKING 1938

Aanwijzing gemeenten Bergen op Zoom, Halsteren, Huijbergen, Nieuw-Vossemeer, Ossendrecht, Putte, Steenbergen, Woensdrecht en Wouw. (Ned. Sterk. 30 Juni 1938 No. 125).

BEWIJS VAN VERGUNNING

voor het verkoopen, vervoeren en afleveren van CONSUMPTIEMELK

IN BOVENGENOEMDE GEMEENTEN.

Afgegeven aan V.A.Paassen. Hageland K 77.Ossendrecht.

ten behoeve van de(n) in ~~zijn~~ dienst en onder ~~zijn~~ verantwoordelijkheid werkende(n).

...n.Paassen.

BERGEN OP ZOOM, 18-10- 19 48.

A.V.M. „In West Noord-Brabant"

Secretaris.

Foto's: vergunning van Kees Paassen, daarnaast broer Franso, daaronder hun ouders Vic en en Antonetta Paassen-Wierckx, hier gefotografeerd toen zij in 1984 60 jaar getrouwd waren.

Plattegrond Hageland en Koeleweg met de cafeetjes:

Herberg Het Groene Woud *(van 1776 t/m 1797?)*

Het eerste café dat we tegenkomen op het Hageland staat op een plaats die in de middeleeuwen bezit was van de Sint Michielsabdij uit Antwerpen. Destijds stond op deze grond een boerderij die in 1776 gekocht werd door Jan van Hulst, die er een herberg naast zette met de naam "Het Groene Woud". Zijn zoon en opvolger Pieter verkocht in 1797 het geheel aan Pieter Gijp, die het in 1838 weer doorverkocht aan Franciscus van Meir. Of deze daar nog café hield is onbekend. In 1892 nam Egidus van Meir, de jongste zoon van Franciscus, de hoeve over om deze enkele jaren later weer over te doen aan zoon Stan. Stan had geen opvolger en dit betekende zodoende het einde van de Van Meirs op het Hageland.
Guido Cleiren werd de nieuwe eigenaar en inmiddels is de boerderij al weer overgedragen aan zijn zoon Benny die tot heden nog steeds boert op deze hoeve op het Hageland.

Café De Handel *(van 1880 tot 1926)*

Schuin tegenover de hoeve van Benny Cleiren stond vanaf 1880 café "De Handel". Dit 35m² grote café was eigendom van Constan Cloots en Johanna Paardekam.

Hun zoon Janus, die getrouwd was met Mie van Meir, nam de woning in 1926 over maar sloot het café. Janus werd kolenboer en liet een kolenloods bij het huis bouwen. In 1960 stopte hij hiermee en verhuurde zijn huis aan Hugo Jansen.

Janus en Mie Cloots-van Meir ↓

Janus Cloots (meest rechts) sloot het café en werd in 1926 kolenboer. Op de foto v.l.n.r.: Ward Leys, Kees Vriens, Jan Cloots (de Stamper) en kolenboer Janus Cloots. →
Nieuwe eigenaar Hugo Jansen brak de oude kolenloods af en bouwde ernaast in 1963 zijn huis en modernere bedrijfshallen (zie middelste foto volgende pagina)

H.L.Jansen & Co B.V.
(Van 1963 tot heden)

Hugo begon hier met een varkensfokkerij. Na twee jaar huur kocht Hugo het huis van Janus Cloots, bouwde naast het oude huis een nieuw huis met bedrijfshallen en startte in 1963 naast zijn varkensfokkerij ook met een bedrijf in akker- en tuinbouwproducten.

In ditzelfde jaar werden de steenkoolopslagplaatsen en het oude huis van Janus Cloots gesloopt.

Door keihard werken en goed handel drijven bouwde Hugo zijn zaak uit tot een gekend bedrijf dat momenteel op ruim 400 ha landbouwgrond producten verbouwt.
Hugo reed vanaf 1985 met zowel door hem gekweekte groenten alsmede groenten van andere boeren op de "Oostheij", vijf dagen in de week om 11 uur `s avonds naar de vroegmarkten in België. De volgende ochtend keerde hij dan omstreeks 9 uur terug thuis om daar de dagelijkse werkzaamheden te verrichten.
De zaak draaide goed, toch kreeg Hugo ook tegenslagen te verwerken.
Zo brak op zijn bedrijf in 1989, tijdens laswerkzaamheden, brand uit. Het korps van de vrijwillige brandweer van Ossendrecht rukte met twee wagens uit en met veel inzet werd de brand bestreden.

← Hugo pakte zelf mee aan

Hugo zat echter niet bij de pakken neer en bouwde zijn bedrijf terug op.

In 1995 besloot hij te stoppen met de varkensfokkerij en ging hij zich geheel toeleggen op de akker- en tuinbouw. Hij verbouwde voornamelijk sperziebonen, aardappelen, graan, uien, prei, suikerbieten en peeën.
Inmiddels heeft hij alles overgedragen aan zijn zonen Peter en Ronny, terwijl de bezorging naar de Belgische vroegmarkten in het jaar 2011 door zijn kleinzoon Luc Melsen is overgenomen. Dit wil overigens niet zeggen dat Hugo nu op zijn lauweren is gaan rusten. Nog dagelijks is hij met de groentehandel bezig, simpelweg omdat het zijn grote hobby en levenswerk is waarmee hij in de loop der jaren geweldig veel ervaring heeft opgedaan en waar tot heden zijn beide zonen nog steeds van leren.

Hugo Jansen met zijn zonen Peter en Ronny

Café De Zwaluw *(vanaf 1902 tot ± 1960?)*

Even voorbij Hugo Jansen komen we aan de overzijde van de weg bij café "De Zwaluw". Johan Meijlemans begon hier in 1902 samen met zijn vrouw Louisa Reijnen met het uitbaten van een 35m² groot café. Van beroep was Johan rietdekker, vandaar dat

hij de bijnaam "Jan den dekker" kreeg.

Hun dochter Marie trouwde met smid Jan van Keulen en ze namen het café over. Later openden zij daarnaast omstreeks 1939 een winkeltje in ijzerwaren.

Rond het jaar 1960 sloten zij hun café, maar Jan en Marie dragen wel de eer met zich mee dat ze de laatste uitbaters op het Hageland zijn geweest.

Foto's: Boven wensen caféhouders en hoefsmid Marie en Jan van Keulen-Mijlemans hun cliënten Gelukkig Nieuwjaar via een advertentie. (Of had het toch Meijlemans moeten zijn?)

Midden: links en rechts Marie en Jan van Keulen-Meijlemans voor hun ijzerwarenwinkel

Onder: In café De Zwaluw werd ook fanatiek gekaart, en dat al 35 jaar ten tijde van de foto.

Café De Congo *(vanaf 1904 tot ± 1922?)*

Naast café De Zwaluw openden in 1904 Dominicus Simons en zijn echtgenote Wies Hugens een 25m² groot café met de naam De Congo. Het werd met name bezocht door onze zuiderburen.

Omstreeks 1922 werd het café gesloten en omgebouwd tot een bakkerij met bakkerswinkel. Dominicus en zijn zoon Piet runden de bakkerij terwijl Wies de klanten in de winkel hielp. In het jaar 1954 namen Sjef Poppelaars en zijn vrouw José Vriens het geheel over en hielden dat zo tot 1962.

←Dominicus Simons en echtgenote Wies Hugens baatten het café De Congo uit. Met hun zoon Piet begonnen ze daarna een bakkerij.

In datzelfde jaar verhuisden zij naar hun nieuwe bakkerij met winkel waarvan de bouw in 1961 gestart was op de hoek Molenstraat /Hageland, de plaats waar inmiddels bakkerij Wilbrink gevestigd is.

Tekst op de foto: → 'Bezoek aan familie Melsen. Veldkring beenhouwers, 1899 Antwerpen'.
Deze wielrennersgroep stopte tijdens de fietstochten in Ossendrecht regelmatig om bij te tanken. Twee plaatsen waren favoriet: café Het Centrum van Johannes Melsen in de Dorpsstraat tegenover de R.K.Kerk en café Congo op het Hageland.

Café De Volksvriend *(vanaf eind 19e eeuw tot ±1913?)*

Vanaf het einde van de 19e eeuw bestond café De Volksvriend met als herbergier Petrus Koolen. Petrus was timmerman van beroep, had zijn werkplaats aan huis en in het pand was ook nog een winkeltje gevestigd. Toen Petrus in 1905 overleed nam zijn knecht Frans Vos de zaak over.
Frans had als timmerman het onderhoud van de molen op de Molenberg en toen hij deze molen in 1913 overnam werd naar alle waarschijnlijkheid café De Volksvriend gesloten.

Café De Ster *(van 1837 t/m 1863)*

Jan Hugens was vanaf 1837 t/m 1863 uitbater van café De Ster. Hoewel er weinig bekend is van dit café staat wel vermeld dat er een biljart in stond. Jan was van beroep metselaar evenals zijn zonen Sjef en Petrus en zij stonden bekend als bekwame vaklui.

Café Hageland *(vanaf 1900 t/m ± 1910)*

Naast café De Ster opende in het jaar 1900 Adrianus Janssens, gehuwd met Catharina Cloots, ook een café. Zij namen de naam over van het in 1897 gesloten café van hun overburen en zo kwam daar opnieuw een café Hageland. Al na zo'n jaar of tien deden ze dit aan de kant.
In de volgende Tijding zullen we ze weer tegenkomen in de Middelstraat, waar ze een ander café begonnen, te weten De Koestal.

Burgemeester Melsen (1808 - 1883)

Op de hoek Hageland /Middelstraat stond de boerderij van Dankers. In 1829 werd deze gekocht door Martinus Melsen. die gehuwd was met Maria Cornelissen. Op 11 september 1846 werd hij geïnstalleerd als burgemeester van Ossendrecht.

Deze burgemeester had 14 kinderen en was daarmee vader van een groot gezin, zoals er vroeger zovelen waren op het Hageland (Oostheij). Martinus kwam zelf uit een gezin van 20 kinderen. Maar zijn oom Wilhelmus, die ook burgemeester van Ossendrecht is geweest, spande de kroon met 21 kinderen.

Martinus stierf in 1883 (75 jaar oud) en tien jaar daarvoor nam een van zijn dochters de boerderij over.

Burgemeester van Ossendrecht Martinus Melsen en zijn vrouw Maria Cornelissen →

§ OSSENDRECHT, 11 Sept. De dag van heden was voor Ossendrechts burgerij een ware feestdag, daar de Heer M. Melsen, zijne intrede deed als nieuw benoemd burgemeester dezer gemeente. Reeds in den vroegen morgen kondigden het gelui der klokken, het roeren der trom, en een aanhoudend geweervuur, den feestdag aan, en het met vlaggen en ereboogen fraai versierde Ossendrecht toonde hoe het zijnen burgemeester huldigde. Ongeveer ten 3 ure trok de stoet, welke uit het gild van St. Sebastiaan, eene fraai getuigde brik en eene door de eerewacht te paard omringde met vier paarden bespannen calèche (waarin zich Z. Ed. Achtb. bevond) benevens eene onafzienbare van alle naburige plaatsen toegevloeide menigte, bestond, naar het raadhuis, waar Z. Ed. Achtb. door eene jonge dame de eerewijn aangeboden, door kleine in het wit gedoschte meisjes bestrooid, en door de geestelijken van beide gezindheden, benevens verdere autoritei-

Vanwege Melsens inauguratie vonden er grote festiviteiten in Ossendrecht plaats met onder meer het oplaten van een luchtballon wat enige paniek teweegbracht bij enkele landlieden in de omgeving. (zie krantenberichten)

— Voor eenige dagen is te **Ossendrecht** de nieuwe burgemeester *Martinus Melsen* ingehuldigd. Er werden plegtige feesten gegeven, en des avonds, tot algemeen genoegen, een luchtbol opgelaten, waarop twee gloeijende letters *M. M.* stonden. **Ossendrecht** juichtte, maar de landlieden uit den omtrek, hiervan onbewust, schrikten, toen, ver van de plaats der oplating, de ballon statig daalde; zij ijlden naar hun pastoor, roepende, dat er een verschijnsel aan den hemel was, eene ster, met de letters *M. M.*, hetgeen, meenden zij, doelde op den duren tijd, en *meer! meer!* beteekende. Doch de pastoor zeide te weten, dat het beduidde *minder! minder!* waarop de goede lieden zich gerust op hunne peluw uitstrekten, droomende van den goedkooper tijd, hun van den hemel beloofd. (*Tielsche Nieuwsbode.*)

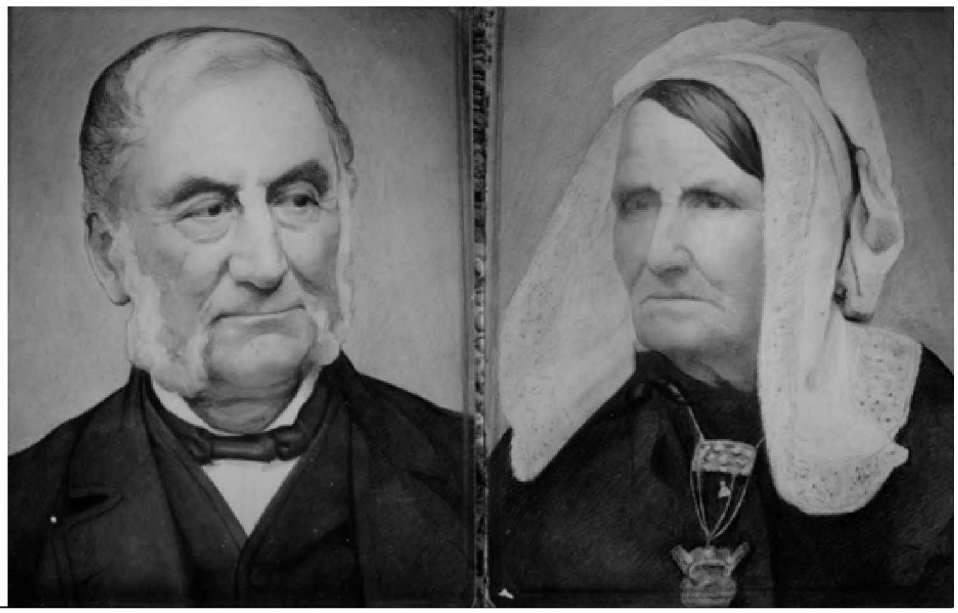

Café De Nachtegaal *(vanaf 1850 t/m ± 1880)*

We steken de kruising Hageland/ Middelstraat/ Koeleweg over en komen op de plaats waar nu staalconstructiebedrijf Jo Jansen is. Hier stond reeds vanaf 1650 een boerderij. 200 Jaar later werd daarin een café ingericht dat de naam De Nachtegaal kreeg. De bewoners en uitbaters hiervan waren Jan Mous en zijn vrouw Petronella van der Poel.

Toen Jan in 1880 overleed werd het café gesloten en trouwde zijn zoon Tiest met Dimphena Reynen. Bij hun gouden huwelijk in 1930 werd dit groots gevierd op het Hageland waarbij zowat de gehele buurt betrokken was.

Jac Jansen en Net Koolen (hieronder) namen de boerderij in 1934 over van Tiest Mous en bleven hier boeren tot eind jaren 60.

Vanaf die tijd nam hun zoon Jo de zaak over, de functie van boerderij verviel en Jo begon hier met een staalconstructiebedrijf. Hij richtte zich voornamelijk op de agrarische sector en bouwde o.a. veestallen, opslag-

loodsen en koelcellen. In 1978 bouwde hij zijn werkplaats om tot een productiehal van 800m² en ging zich ook meer en meer toeleggen op industriële doeleinden.

Inmiddels heeft Jo zijn zaak in 2012 overgedaan aan zijn zoon Johan die tot heden zowel het ontwerp van de staalconstructies alsmede de complete uitvoering hiervan onder zijn beheer heeft.

Luchtwachttoren *(vanaf 1952 t/m 1964)*

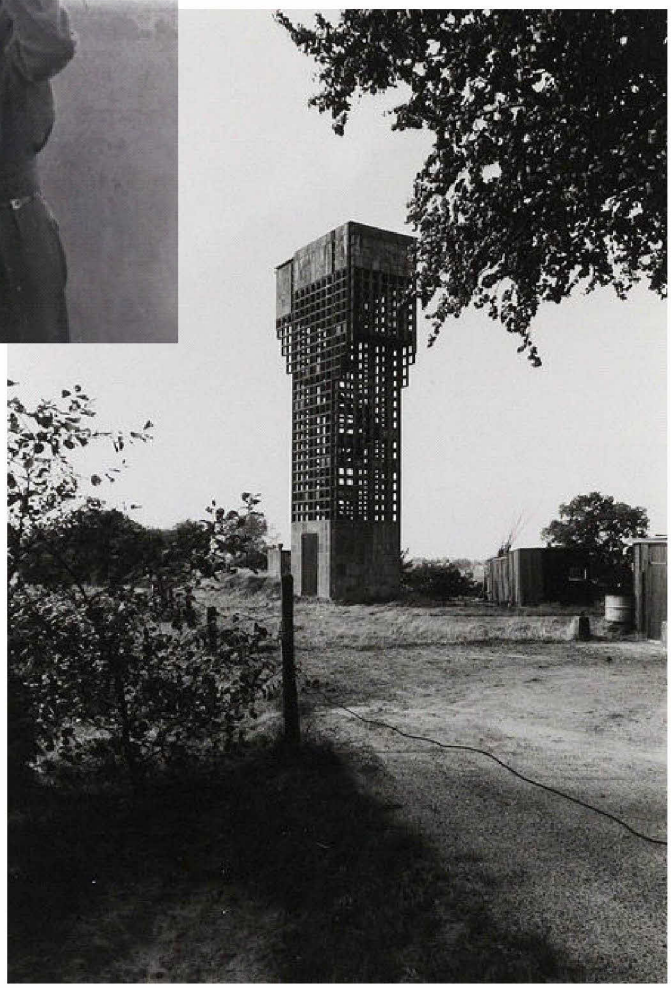

In het kader van de Koude Oorlog in de jaren 50 en 60 van de 20e eeuw werden luchtwachttorens in Nederland geplaatst om eventuele vijandelijke Russische vliegtuigen waar te nemen.
Zo'n in beton opgetrokken luchtwachttoren werd in 1952 geplaatst achter op het erf van de boerderij van Jac Jansen op het Hageland. Door middel van een houten trap konden de torenwachters het observatieplatform bereiken. Naast de toren werd vanwege atoomdreiging een betonnen schuilkelder gemaakt waarin de torenwachters zich veilig konden terugtrekken.
Bij voorkeur omwonenden van zo`n toren konden zich op vrijwillige basis aanmelden als torenwachter en de geselecteerden kregen dan in hun vrije tijd een militaire training. In shiften van drie uur zaten ze steeds met twee personen in weer en wind het luchtruim te observeren. Als ze iets verdachts zouden waarnemen moesten ze telefonisch de luchtwachtcentrale in Zeist verwittigen, hetgeen overigens niet éénmaal voorgekomen is.
De luchtwachttoren op het Hageland werd onder andere bemand door Harry de Klerk, Fons van Gool, Louis van Dijke, Sander Clarijs, Kees Pals, Sjef de Vos en Jan Sebrechts.

In 1964 werden de torens overbodig en werden dus ook niet meer bemand.
Toch duurde het nog tot eind 1993 voordat de luchtwachttoren op het Hageland afgebroken werd.

Ko Pin

Tegenover de luchtwachttoren in de Koeleweg (voorheen Borgerweg) komen we uit bij het huis waar maar liefst ruim 150 jaar lang een familie Paardekam gewoond heeft. Jac Paardekam, Ko Pin genoemd, was de laatste Paardekam die hier tot ± 1945 samen met zijn vrouw Net van der Poel woonde. Na het vertrek van Ko bleef het oude huisje wel bewoond (o.a. door Sjef v.d.Bergh) en werd in 1949 eigendom van Geert Paardekam, een zoon van Ko en Net.

In het jaar 1956 werd het huis verhuurd aan de Amsterdamse straatzanger Dick Hageman en zijn vrouw Joke.

Dick trad als straatzanger vaak op in Antwerpen en om niet te ver te hoeven reizen vestigde hij zich met zijn gezin in Ossendrecht.
Zijn verdiensten als straatzanger waren echter onvoldoende om zijn gezin te onderhouden en daarom ging Dick pottenbakken. Zijn atelier aan huis in de Koeleweg kreeg de naam "De Stenen Kus" en met het pottenbakken en het maken van keramiek kon Dick, met name door hun sobere levensstijl, de kost verdienen. In 1964 werd het huis verkocht aan Adrianus van Gorsel maar Dick Hageman en zijn vrouw bleven er gewoon tot 1997 in wonen. Kees van Gorsel, een zoon van Adrianus, had het huis in 1996 gekocht, liet dit in 1998 geheel afbreken en bouwde op die plaats een nieuwe woning waar hij tot heden met zijn gezin woont.

Frans (Sus) van der Sande

Vlak voor de driesprong Koeleweg/ Laagstraat woonde Frans van der Sande met zijn gezin. Frans, die in Ossendrecht Suske van der Sande werd genoemd, was net als Dick Hageman, een van de laatste bewoners in Ossendrecht die nog een echte waterput aan huis hadden. Frans benutte zijn waterput de laatste decennia met name om er zijn tuin tijdens de zomermaanden mee te besproeien. Dit deed hij tot 1992, het jaar waarin hij kwam te overlijden. Dick Hageman daarentegen gebruikte zijn waterput tot het jaar 1997 en dan niet alleen om zijn tuin te besproeien maar het putwater was tevens ook tot die tijd hun drinkwatervoorziening.
Na de dood van Suske van der Sande werd het oude huis afgebroken en werd er een nieuwe woning voor in de plaats gezet. ♣

← *Ko (Pin) Paardekam en Net van der Poel*

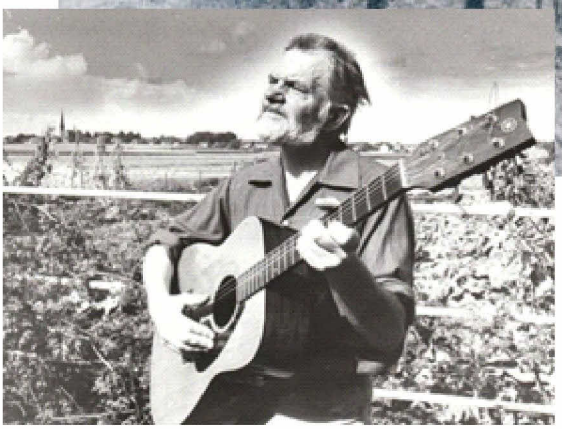

straatzanger Dick Hageman

Kees van Gorsel

Grensoverschrijdend

door Jac van den Bussche

Wonen aan de grens betekende vaak een financieel voordeeltje zowel voor de ene als voor de andere kant. Dit spelletje van smokkelen begon in 1830 bij de onafhankelijkheid van België. Ook in de tijd daarvoor waren er persoonlijke contacten en zijn een flink aantal huwelijken gesloten tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanders. Soms raakte dat door een bepaalde situatie in een stroomversnelling zoals in de dertiger jaren van de vorige eeuw.

Veel Belgen bezochten de cafeetjes in Ossendrecht in de rijke periode van de Belgische Congo. In de tijd vóór de Eerste Wereldoorlog waren er op zon- en feestdagen nogal eens rellen en vechtpartijtjes. Het was: twee vechten, twee schuld. In de jaren 1933-1934 waren de rollen wat anders. De Belgische Frank zakte in waarde naar 5 Nederlandse centen. Conclusie: 20 franken voor 1 gulden. De bierprijs een frank per glas. De juichkreet in die dagen: “We moeten over de grens, 20 glazen bier voor ne gulden!”

Men zocht zijn eigen stamcafé. Dat hield in dat jonge mannen van Molendreef en Lieve Vrouwestraat naar het cinemazaaltje gingen in Belgisch Putte, of bij Kaatje Bolders. Hun tijdgenoten van het Hondseind waren te gast in Zandvliet bij café De Struif of bij De Kleine Klos. De meer “bravere" mannen van het dorp bezochten de cafés rond de Zandvlietse kerk. Alle drie met dezelfde interesse in de schone Belse maskes of vrullies. Muziek met dansen zowel links als rechts en het lekker schuimend goedkoop bier. De moeders in Ossendrecht waren het er niet altijd mee eens, en ook de burgemeester en de pastoor niet. Bij de wethouder werkte iemand die bereid was zich op zondag verdekt op te stellen en de namen van de jonge mannen die de grens bij Krakebeentjes passeerden, op te schrijven. Dat was een behoorlijk aantal. Heel frappant constateerde hij: zelfs een jongeman die al in ondertrouw was. Waar moet het toch naar toe met de jeugd? Er werd nagegaan of iemand van deze groep een werkeloosheidsuitkering had, die dan direct gestopt kon worden, vond men. Maar iedereen had werk en aanhouding na een alcoholtest werd toen nog niet uitgevoerd. De Ossendrechtse moeders werden op de gevaren gewezen, meer kon je niet doen. Gelukkig voor hen loste het probleem zich gedeeltelijk op doordat de frank duurder werd. Wat gebeurd was ging voorbij, maar dit document (van de gerapporteerde jongens) bleef bewaard. Maar aan beide zijde van de grens moesten toch stappen worden ondernomen als het bij de jongelingen tot een huwelijk was gekomen. Het taalgebruik, dialecten en omgangsvormen als nummer een. De man [of uw zoon] trouwde met zijn Belgisch liefke, en de vrouw [of uw dochter] nam n'en Ollander tot haar man of omgekeerd.

Het ja-woord is bijna altijd in goede harmonie tot stand gekomen en gebleven. Kijk eens om u heen, en tel de mensen die door deze verbintnis zo de grens passeerden. Het aantal valt op. Dit was, aan de grens een migratie, in alle rangen standen, tussen boeren en buitenlui meerdere jaren lang. ♣

SCHATTEN IN ONS MUSEUM DEN AANWAS

Bijdrage van Toine Huijbregts uit Bergen op Zoom

Strijkplank

Kijk, hier sta ik dan, en ben bijna weer thuis!!,
gelukkig sta ik hier tussen leeftijdgenoten.
Mijn baasje heeft me gemaakt, als schoolverlater in 1957,
onder het toeziende oog van "mijnheer van Eekelen"
op de LTS te Ossendrecht.
Zijn broer trouwde en ik was zijn cadeau aan hem
en haar natuurlijk.

De tand des tijds heb ik aardig doorstaan mag ik wel
zeggen, voor zeker 56 (echte) dienstjaren ter
ondersteuning v/d wekelijkse strijk,
Ik kraak wel af en toe, maar zoals je ziet,
"ik heb stand gehouden"
en heb menige solide, en modern stalen model overleefd.
Nu kan ik hier gaan rusten en genieten van mijn oude dag,
zie ik misschien nog oude klasgenoten terug
en zeg met een knipoog gedag,
Of heb ik die overleefd? ♣

Langs de Schelde

met een stop in Reimerswaal

door Ton van Rijen

Elke keer, wanneer de Tijding in mijn brievenbus valt, ga ik die snel halen. Niet alleen de inhoud, maar ook de prachtige gravure op de omslag trekt altijd mijn aandacht. Als je naar die deelkaart van 1631 kijkt, word je ondergedompeld in een heel andere wereld. Voor je ogen zie je een aantal verhalen over inundaties, verdedigingswerken, schansen en forten. Zelfs een zeeslag staat erop afgebeeld. Vergane dorpen en gehuchten gaan in de verbeelding weer leven. Je ziet kunstwerken, dijken, vaarten, wegen, kreken en geulen. De rivierarmen vormen de machtige stroom, de Schelde, die steeds, onrustig, verandert en van bed tot bed trekt. in het verleden heeft De Schelde een verwoestende invloed gehad op mens, dier en land, maar zorgde altijd voor de levensvatbaarheid van ons gebied.

De oude kaarten

De omslag is een mooie weergave van een gravure vol details. Het maken van zo'n kopergravure is geen sinecure. Het graveren in een koperplaat vraagt een uiterst vaste hand om met een scherpe stift de vlakke plaat te bekrassen.
Met dat monnikenwerk moeten vroeger honderden mensen in ateliers bezig geweest zijn. Wat dan een aantal vragen oproept: wie waren al de cartografen, die al de kennis aanbrachten over de locaties van stad, dorp, beek en vliet? Hoe werd alles nagemeten en hoe werd men op de hoogte gehouden van wijzigingen en ontwikkelingen?
Vaak stond op de achterkant van de landkaarten informatie met een precieze beschrijving over de geschiedenis, de streek, natuur en levenswijze van het betreffende kaartdeel.
Honderden van die verschillende kaarten werden in Vlaanderen en Holland in de 16de en 17de eeuw vervaardigd door onder anderen Mercator, Jansonius, Honsius en het familiebedrijf Blaeu. Ook in Italië en in Duitsland werden zulke grafische hoogstandjes van cartografie uitgevoerd. Alle detailinformatie voor het maken van een landkaart werd nauwgezet op lijsten en in kaartenbakken vastgelegd. Kleine tekeningetjes werden toegevoegd, silhouetten van kerken, bijzondere huizen, molens, burchten, schepen, dijken, wegen, paadjes en watergangen. Soms werd een wandelaar of kar getekend of bij oorlogshandelingen, een groep soldaten met hun stellingen. Of werd een hele zeeslag weergegeven.

Door al die gegevens te vermelden en gebeurtenissen in beeld te brengen werd het wereldbeeld vergroot, kon ieder gemakkelijk kennis opnemen, de importantie van de plaats en een stuk geschiedenis ontdekken.
De landkaarten werden verder verfraaid met vaak rijk ingekleurde titels, wapens en mythologische voorstellingen. Dat inkleuren was weer een uiterst secuur werk, leverde extra werkgelegenheid op en een betere prijs voor de drukkerij en uitgeverij.

Nog onder de indruk van deze oude technische hoogstandjes, bestudeer ik aandachtig wat er wel en niet op de omslaggravure staat van de Tijding (kaart KG 43 met oorlogshandelingen van 1631- Collectie Historisch Centrum Bergen op Zoom).

Rechtsonder Antwerpen. Duidelijk ligt daar de pontonbrug, die bij het Steen de Schelde

overbrugt. Wat een knappe koppen moeten dat zijn geweest, die bedachten de verticale beweging van de brug door eb en vloed op te vangen. Daarbij ook rekening houdend met de stroming, die twee maal per dag van richting veranderde. De brug werd op zijn plaats gehouden door diepe ankers en door twee verankerde rijen van drijvers. De brughoofden waren zo gebouwd, dat het wegdek kon scharnieren met het waterniveau, dat per tij vaak circa drie à vier meter verschilde.

Ook in WOII werd weer een pontonbrug gelegd

In Antwerpen, tot de blokkade na 1585, zorgden de grote koopvaardijzeilschepen voor veel drukte. Het was de doorvoerhaven voor de goederen uit Engeland, de Oostzeelanden en vanuit de Middellandse Zee. Ook tientallen vissersboten en vletten meerden per dag aan bij het Steen. Het zorgde vaak voor lange wachttijden. De goederen moesten opgestapeld worden en verder overgeladen op kleine bootjes. Via nauwe grachten zoals de Suikerrui, werd alles verder getransporteerd naar de grote markten.
We zien verder de hoge ommuring van de stad, die al bestond sinds de 12de eeuw. In het blauw staat de hoge trotse Onze Lieve Vrouwe kerk.

Dan kijken we naar de grillige Schelde met haar stromingsbedden en de onmetelijke waterruimte met boten van verschillende typen, koopvaardijschepen, vissersboten, vletten enz. De ondiepten, schorren en slikken zijn duidelijk in kaart gebracht.
Linksboven op de voorkant is de hoge kerktoren van Bath getekend, het dorp dat verdronk in 1552. De contouren van de toren zijn herkenbaar weergegeven. Nog ver in 19de eeuw werd die toren als baken gebruikt door vissers. Daarna verdween die langzaam in een meters dik pak slijk. Dat was ook het lot van het grote Slot van Saeftinghe. Op de omslag van de Tijding zie je bij Den Doel alleen nog een blijkbaar slecht begaanbaar karrenspoor, dat de positie aangeeft van dat kasteel. In 1279 was het gebouwd door de Graaf van Vlaanderen als geschenk voor zijn vrouw Margaretha. Het Slot gaf de scheiding aan tussen Vlaanderen, Brabant en Zeeland.
In 1584 tijdens de Tachtigjarige Oorlog tegen Spanje, werden de dijken van Saeftinghe doorgestoken door de Hollanders en verging de burcht tegelijk met onder andere de dorpen Casuele, Stampaert en Sint Marie.

Wat een informatie geven die oude landkaarten ons. Het is de moeite waard om zelf eens op onderzoek te gaan naar wat er nog bestaat.

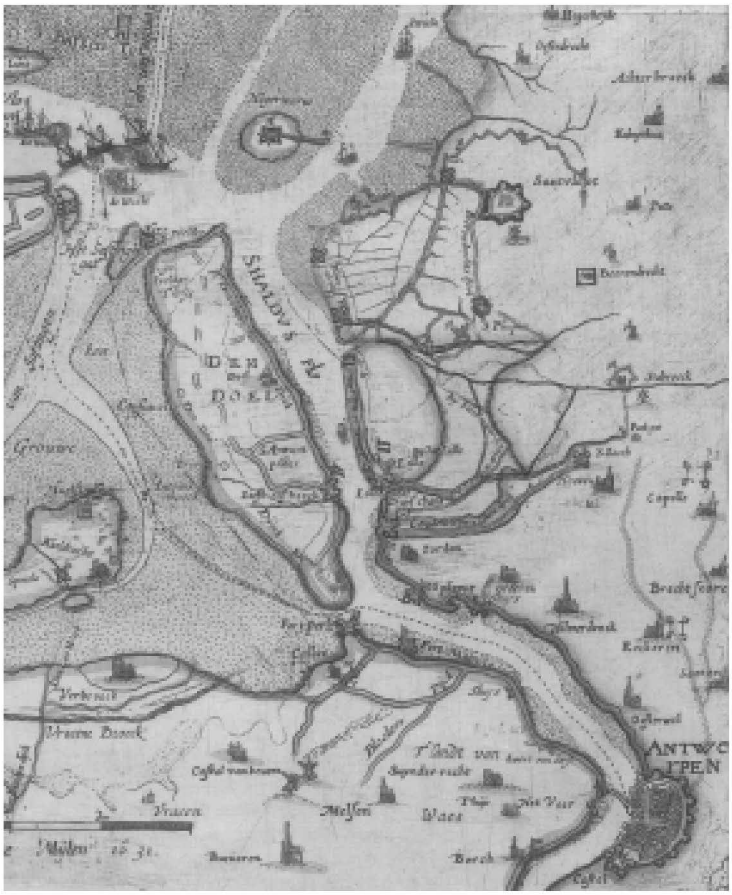

U heeft zeker wel het eens Hollandse vestingstadje Lillo bezocht en daar mossels gegeten? De munitieopslagplaatsen daar bekeken, het aardige dorpje bezichtigd en het museum over de verdwenen dorpen, die moesten wijken voor de haven? Ik kan het u aanbevelen.
Of naar het trieste, troosteloze Doel geweest, dat moedwillig verkrot wordt door de overheid? De Scheldewijding daar meegemaakt? Het fort Lievekenshoek verkend, waar je de massieve muren van de hoge, voormalige munitiedepots kunt bewonderen en je een prachtig gezicht op de Schelde hebt?
Het is vlakbij en toch zo onbekend.

Op de deelkaart van 1631 loopt een rode streep van Antwerpen tot aan Kijck inde Pot. Het is de vloedlijn en markeert de hoge gronden en het kliflandschap van de Brabantse Wal. Bij Lillo ligt een grote brede zandrug met daarachter een laag gebied, een oude loop en de bedding van de Schelde. Onder Santvliet is er nog een oude rivierarm, vruchtbaar polderland, waar tot aan 1970 toe grote tulpenvelden bloeiden. Thans is het havengebied, waar menigeen de boterham verdient in de chemische industrie.

Zandvliet, een oud stadje, interessant om de oude wallen en de kleine straatjes te ontdekken. In het midden van het stadje staat op een hoogte de terpkerk. Eens was er ook een haven, waar men na het Beleg van Antwerpen goede zaken deed, totdat de haven verzandde.
Op verschillende kaarten is te zien, hoe de onvoorspelbare Scheldestroom zijn bedding vaak verlegde en zelfs eens een rivierarm oostelijk van het vestingstadje vormde. Daar is een soort zaagtand getekend op de kaart. Was het een dijk om het stadje te beschermen tegen hoogtij en onstuimige golven te breken? Waarschijnlijk wel. In de buurt daarvan ligt de herberg De Leeuw van Vlaanderen. Het gebied wordt de Weeltjes genoemd, oude wielen, die bewijzen, dat daar eens dijkdoorbraken zijn geweest.

Dan is er nog bij Ossendrecht een interessant kreekstelsel getekend. In feite zijn het tientallen vertakkingen van stromingsrestanten. De bekende landmeter Adan heeft eind 1700 de hele regio in honderden kadastrale kaarten getekend. Een indrukwekkende vergroting van de kaartsituatie van dit Ossendrechtse kreekstelsel prijkte op de tentoonstelling in het Markiezenhof, enige jaren geleden. Het is een getijden- en afwateringsstelsel van een gebied met zand en lichte klei. Ik noem het de oude baai van Ossendrecht (Laagstraat, 't Hemeltje, Het Geleg, Plaat- of Platsluis, tot voorbij Zandvliet). Die moddervlakte strekte zich uit tot Stabroek. Het verklaart ook namen als het Laageind en Hoogeind in Stabroek.

Terug naar de Schelde op de gravure

Wat een geweldige waterruimte is het zuidelijke estuarium van de Schelde. Een getijdenstroom, die zich splitst bij het Slot van Saeftinghe in Den Hoont (de Honte) en de Cromvliet. Pas na 1404, na een grote vloed wordt de Honte van economisch belang en is de stad Antwerpen voor grote koopvaardijschepen bevaarbaar. Naar het noorden ligt de tweede rivierarm, de Cromvliet, met eindeloos water. Ooit vormde die, samen met de Agger en Zuydt Kreek, 't Kreke Rack, waarover al het watertrafiek/verkeer zich ontwikkelde.
Die noordelijke route werd druk bevaren. De kleine zeevaart was mede van groot belang voor de vele turftransporten van Steenbergen en Bergen op Zoom naar Antwerpen en Gent.
In de verte, tegenover Bergen op Zoom, lag het vroegere Tolhuis. Bij Ossendrecht in het water waren de versterking Hogerwerve en het deftige Slot duidelijk te zien. Het moet voor de Brabantse vissers vanuit de Brabantse Wal zeker een spectaculair gezicht geweest zijn, al die zeevaartbedrijvigheid te kunnen aanschouwen. De regio stond met zijn gezicht gericht naar het westen. Wat daar nog aan herinnert, is de ansjovisvisserij, de haven van Bergen op Zoom met de oude getijdenmolen en een groot gobelin met de afbeelding van de Zeeslag bij Bergen op Zoom.

Hoe Zeeland veranderde

Hoezeer Zeeland veranderde laat hieronder de oudste kaart van Zeeland zien van rond het jaar 600, gevonden in een klooster te Egmond. Wat opvalt is, dat er geen bijzonder grote wateren op staan. Wel een aantal rivierarmen, maar ze zijn gelijkwaardig in grootte getekend. Verder zien we grote rijen duinen, waar de eerste bewoners hun stek gevonden hadden en daarachter een leeg land, waarschijnlijk vol bossen, grienden, moerassen en grote rietkragen, die in duizenden jaren het dikke pak turf hadden opgebouwd, dat schielijk vanaf de elfde eeuw werd gedolven.

Daar landde eens ook Willibrordus en bekeerde de heidense Zeeuwen. →

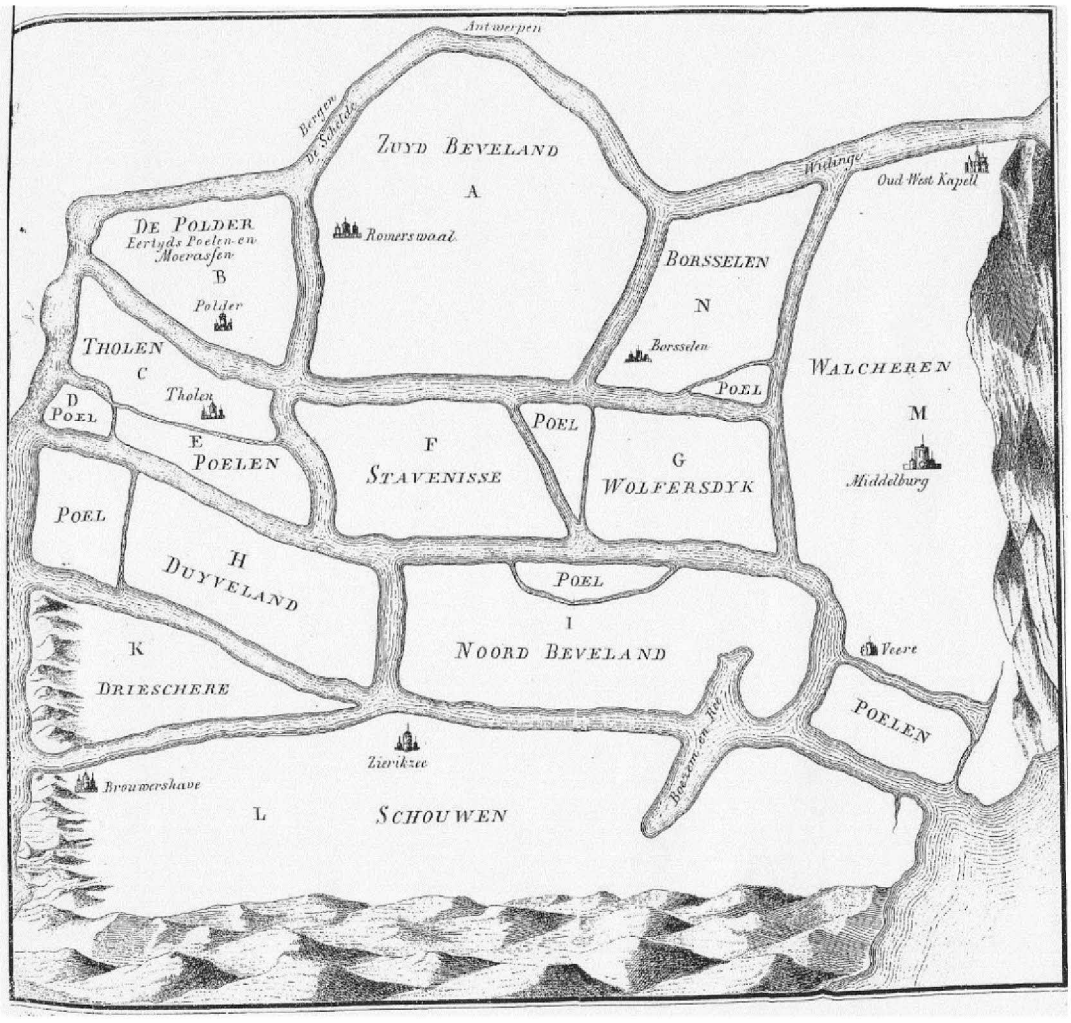

Oudste kaart van Zeeland van rond 600 gevonden in een klooster in Egmond ↑

In de Westerschelde veranderden belangrijke stroombeddingen. Om de vaak lange tijden van hoge waterstanden en overstromingen van de landerijen ten zuiden van Antwerpen te bezweren, besloot keizer Otto van het Heilige Roomse Rijk in 980 een kanaal van Gent naar Biervliet te laten graven. Een zogenaamde "bypass". De effecten daarvan hebben tot gevolg gehad, dat de ebstroom van de Honte de vorm van de eilanden heeft veranderd. Ze zijn noordelijk opgeschoven. De zogenaamde Ottogracht zorgde ook, dat de rivier zich aanzienlijk verbreedde.
Hoeveel Zeeuwse dorpen in de tijd zijn verdwenen, waarvan we weet hebben, laat een speciale uitgave van het Zeeuws Erfgoed zien (december 2009 nr. 14). Op een kaart zijn ze allemaal aangegeven: het zijn er honderdenzeventien. Ook staan er namen van dorpjes vermeld, die eerder westelijk van Cadzand bestonden, maar jammerlijk genoeg verdwenen zijn, zoals bijvoorbeeld Avenkerke, Waterdunen.
Grote concentraties van verdronken dorpen liggen bij Zierikzee, Noord-Beveland, Zeeuws-Vlaanderen bij Terneuzen. En niet te vergeten, heel wat gehuchten en kleine welvarende dorpjes gelegen aan de oostkant van Zuid-Beveland, aan 't Kreke Rack. Ik tel een twintigtal dorpen en gehuchten, die door het noodlot zijn getroffen in de grote stormvloeden van 1530/1532 en daarna.
Zoals Steenvliet, Creke, Vijfhuisen, Broecke, Hinkelenoord, Mare, Lodijke. Allemaal verzwolgen door de woeste golven. Rilland (Rietland, Riellant) werd overspoeld, in 1552 was het dorp Bath aan de beurt. Hildernisse, Emaus en Ouddorp aan De Aanwas, de voet van Ossendrecht, zijn eveneens verdwenen.

We kennen de waterloop de Agger; daar lag ook het dorpje Agger. Die benaming en het woord "rack" hebben waarschijnlijk een Deense achtergrond. Agger was een oud dorp, in 1240 voor het eerst beschreven. In 1276 schonk de Heer van Breda het aan een zekere ridder Hendric Buffel. Het lag aan de ingedijkte rivierarm Agger. Herhaaldelijk werden de dijken door hoge vloeden bedreigd. In 1530 en de jaren daarna werd het steeds opnieuw bedijkt, desondanks zijn in 1552 grote, diepe gaten gevallen in het dijksysteem en vervolgens is het dorp vergaan.

Hildernisse verdronk in 1550 en werd definitief in 1570 door het water verzwolgen, maar restanten van de kerk bleven nog lang zichtbaar. Eenzelfde lot onderging Emaus, een nonnenklooster in 1422 gesticht door de Heer van Bergen op Zoom. Het klooster lag tussen Hildernisse en Woensdrecht, waar nu de Duintjes liggen.

In Borchvliet had Spinola een buitenhuis en een kasteel. In 1246 bestond daar waarschijnlijk ook een nonnenklooster, want Godefridus van Breda geeft dan een legaat, een jaarwedde van honderd schellingen, aan jawel het klooster te Borchvliet. Het buitenverblijf en kasteel moeten erg mooi geweest zijn, met een dierentuin, een prachtig eikenbos, dat liep vanuit het Begijnenhof, buiten de stad tot aan de rand van de Schelde. Het kasteel is niet verdronken, maar het is helemaal kort en klein geslagen door de Spaanse troepen en geheel verwoest na hun terugtrekking uit Bergen op Zoom. Naar verluidt zijn de dierentuin en het mooie eikenbos nadien helemaal gerooid door de woedende burgers.
Naast de Kraaijenberg bestond in die tijd nog een andere hoogte, de Suikerenberg.

Ongelooflijk is de geschiedenis van dit kleine gebied, vol oorlogsgeweld ter zee en dat op het land het strijdtoneel van Spaanse, Franse en Staatse troepen was.
Het land werd met de gesel van verbrande aarde gekastijd en een ziedende grauwe golvenzee verzwolg tientallen dorpjes met ongeziene natuurkrachten, die mede losbarsten door menselijk handelen.
Dat menselijk handelen was het inpolderen, het turfsteken voor brandstof en het produceren van zout in de zoutziederijen.

De hieronder weergegeven kaart, getekend rond 1500 (1468?) door de Antwerpenaar Jan Denucé, is een deel van de "Loop van de Schelde".
We zien het Saeftinghe Slot, (bij de pijl) toen nog een machtige burcht. Nadien met Stampaert en Casuele geheel verwoest door militaire inundaties. Wat hoger ligt er een groot aantal dorpjes, kerkjes en kloeke huizen; het is het oostelijke gebied van Zuid-Beveland, een erg vruchtbaar en welvarend gebied. Helaas, dat grote gebied kwam onder water op de "Quade Saterdach" in 1530, de Felix-vloed. Daarna zorgden andere grote vloeden van 1532 of 1552, dat ze voorgoed in de golven verdwenen.
Verder zien we tegenover Bergen op Zoom, langs de Kreekrak het tolhuis liggen. Bergen op Zoom heeft een diepe insteekhaven en een baken. Naar het zuiden liggen Vijfhuizen, het kasteel van Borgvliet, Hildernisse en een klein haventje te Woensdrecht. In het noorden stroomt het Lange Water, de Eendracht bij Ter Tholen, Tholen dus.
Even verder zien we de wallen en contouren van Reimerswaal.

Mijn vondst in Reimerswaal

Daar wil ik even bij stilstaan. Het was eens de derde stad van Zeeland na Middelburg en Zierikzee.
Een rijke stad met meer dan 500 huizen, zoutketen en vele pakhuizen. Een belangrijke stad en haven. Maar na veel tegenspoed vluchtten de bewoners weg in 1631. De stenen en wat nog restte van de stad werden publiekelijk verkocht of vielen ten prooi aan de zee.

Mijn eerste kennismaking met Reimerswaal was toen we in 1950 een zeiltochtje maakten naar die zandplaat. Via de wankele steiger op het Noordland op de slikken (bij Bergen op Zoom) zeilden we door het uitgebaggerde kanaal naar de Kop van het Hoofd, daarna linea recta richting Reimerswaal, de kerktoren van Tholen wat rechts aanhoudend.
Na enige tijd kwam de zandplaat in zicht. Een breed strand, dat bij eb gestadig groter werd en waar enige besnorde zeehonden genoten van het zonnebaden op het warme zand. Prachtig helder water, geel zand waar-

↓ Ter Tholen met daaronder Reimerswale *↓ Bergen op Zoom* *Woensdrecht ↓*

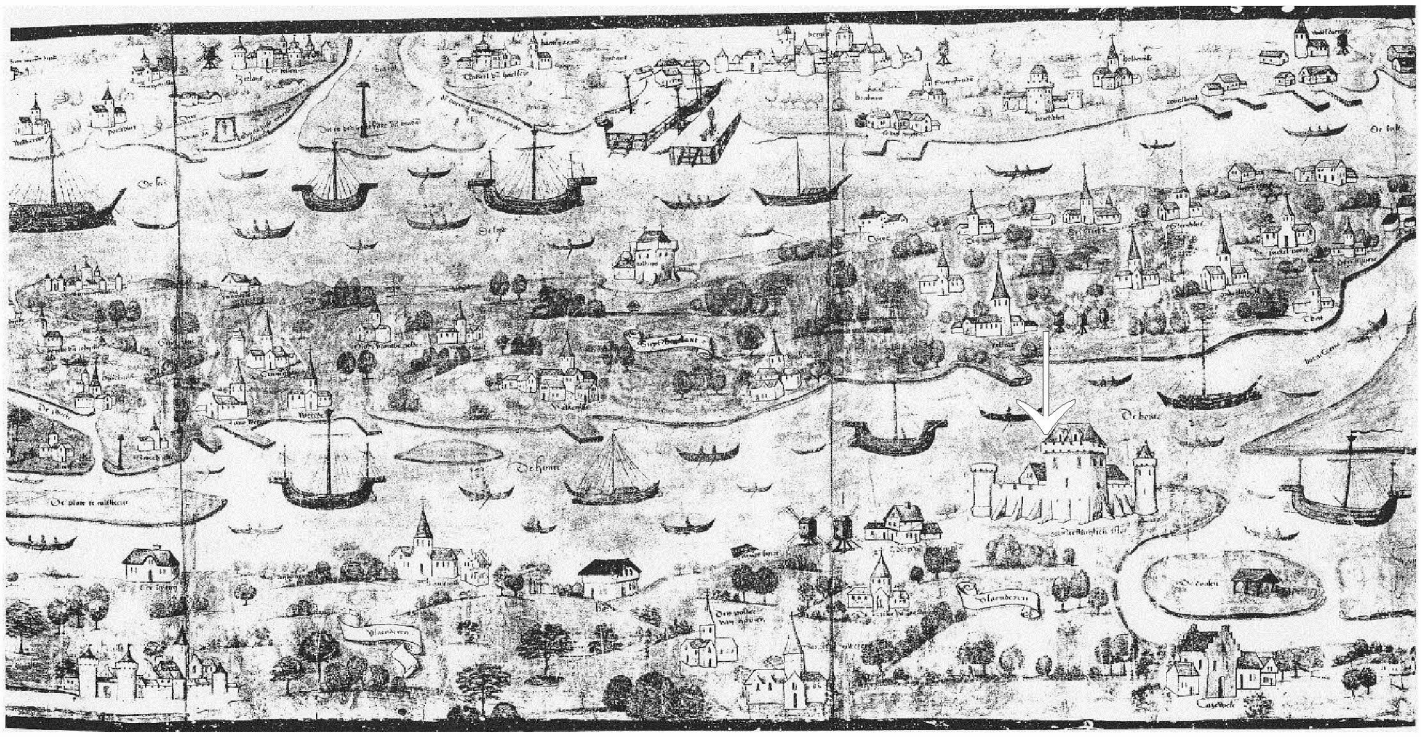

De Loop van de Schelde getekend door Jan Denucé, uitsnede van bovenaan West-Brabant, midden Zuid-Beveland en onderaan Zeeuws - Vlaanderen

op een enorm uitgestrekt veld vol scherven lag. Grote en kleine roodbruine stukken aardewerk afkomstig van potten en kruiken. Waarschijnlijk omgewoeld door de stroming en de golfslag van een recente storm, waren ze weer tevoorschijn gekomen.

Na al die jaren pronkt mijn vondst nog steeds op de dressoir.

Verder lopend op de plaat vonden we een stuk plaveisel, gelegd in een duidelijk patroon. De rode gebakken stenen van de bestrating waren niet op zijn de kant gezet, maar bestraat op de platte kant. Vermoedelijk was het een binnenplaatsje van een woning geweest.
Er was ook een afscheiding van planken, die door de modder gedeeltelijk aan het zicht onttrokken waren.
Mogelijk zouden ze een vroegere afvoergoot kunnen zijn geweest. Daar ging ik zoeken en inderdaad daar bleek een slijkmassa te zien. Ik woelde wat in dat slijk en vond stukken aardewerk. Groot was de opwinding, toen ik de rand van een kom, of zou het een kruik of pot zijn, voelde. Met heel wat verder tasten kon ik een hele ronde omtrek van een pot vrijmaken. Helaas daar bleef het bij.
Ondanks nog flink wat gewroet kon ik de ontbrekende bodem van de pot niet vinden.
Mijn schat heb ik meegenomen en thuis prijkt de deels geglazuurde pot op de kast. Telkens als ik er naar kijk fantaseer ik dan over de geschiedenis van de pot en de vroegere inwoners van Reimerswaal.
Misschien kwam de pot uit Bergen op Zoom, toen het centrum van de pottenbakkerij.
In gedachten zie ik de pottenbakker aan het werk in zijn primitief atelier, blij weer een mooi stuk handwerk gemaakt te hebben. Dan komt er een vrouw die onderhandelde over de prijs van de pot, die ze nodig heeft om eten te bereiden.
Ik vraag me af wat ze allemaal in die pot klaargemaakt heeft. Zijn er al nieuwe aardappelen, geteeld op Zeeuwse klei, maar afkomstig van het pas ontdekte nieuwe continent? Wordt er een hutsepot in gekookt met lamsboutjes van de schapen die op de dijk hebben gegraasd? Of een warmoes met zouterik (zeekralen), lamsoren of vergeten groenten en kruiden als aardpeer, kattenstaarten en zoutenelle (zeepostelein)?
De pot heeft waarschijnlijk zijn diensten bewezen, tot hij brak… Mogelijk is hij toen achtergelaten door de laatste bewoners van Reimerswaal, als huishoudelijk afval.

Zo vertegenwoordigt mijn pot een stukje menselijke geschiedenis en zorgde mijn zeiluitje dat de naam Reimerswaal nog altijd mijn aandacht trekt.

Verdere zoektocht

We bezochten daarom het Oosterschelde Museum te Yerseke, waar vorige zomer een speciale tentoonstelling was ingericht over

Reimerswaal. Interessant kaartmateriaal, enige gevonden, maar wel hele potten (!) vulden de vitrines en er was informatie op een power point presentatie. Ook vernamen we daar, dat er stemmen opgaan om Reimerswaal als verdronken stad op de UNESCO-lijst van werelderfgoed op te voeren.
Reden om wat meer te schrijven over deze verdwenen stad Reimerswaal, die eens vlak bij het Markiezaat heeft gelegen, maar die zo een triest lot en einde was beschoren.

Een oude vriend van me helpt me aan de benodigde verdere informatie. Uit mijn boekenkast haal ik de verhandeling over de Schelde (1858) van Jason a Pratis oftewel Jason van Prater. Hij heeft een studie over de Schelde gemaakt, een potamo-choprografie, of zoals hij schrijft "nauwkeurige navorschingen en eenige merkwaardigheden, die omtrent en door deze rivier veroorzaakt, hebben plaats gehad". Hij beschrijft bijzonderheden vanuit zijn blikveld in 1858 en vanuit zijn "navorsingen" het Deltagebied: dorpen, eilanden, stroomgaten, "steedjes". Speciale aandacht wordt gewijd aan de woelige geschiedenis van deze gebieden, waar Brabant en Zeeland elkaar kussen en aan de stad Reimerswaal.

Reimerswael, Rommerswale, Rijmsburswale Rejmerswaal, Remburswale heette die eens rijke stad. Mogelijk zijn die namen afgeleid van Romanun vallum, bolwerk van de Romeinen. Maar of die stad reeds in de Romeinse periode bestond, blijft twijfelachtig. Het zou goed mogelijk zijn, want bij Domburg is zo een heiligdom blootgelegd en bij de Zeelandkering werden veel Romeinse Nehalennia-altaren opgevist.
En waarschijnlijk heeft Bergen op Zoom ook een Romeins verleden.

De stad komt tot bloei

In 1250 vinden we de eerste vermelding van Reimerswaal in een charter. De stad ontwikkelt zich snel en in 1355 gunt Graaf Willem III haar een groot privilege. Alle schepen, die handelswaar vervoeren tussen Zeeland en Brabant, dienen eerst die goederen te verhandelen in Reimerswaal. Uitgezonderd van deze regel is alle gevangen vis. Het is het zogenaamde stapelrecht. De schepen moeten dus alles uitladen, vermarkten, vaak moeten de goederen enige tijd opgeslagen worden. Dientengevolge komen er grote pakhuizen en ontstaan er handelshuizen. Van grote afstanden komt men hier handel drijven. Dit betekent een groot economisch voordeel voor de stad, een enorme vooruitgang en veel nering en tering.
De haven groeit in belang, de markt trekt veel nieuw volk. Er wordt gehandeld in turf, zout, meekrap, tarwe en rogge. Men investeert in land en huizen; nieuwe hoge en voorname huizen gaan als zoete broodjes over de toonbank. Op het einde van de vijftiende eeuw is de stad op de top van haar welvaart.

Al snel krijgt ze een stenen ommuring, die versterkt wordt met een aantal torens. De toegang tot de stad is via drie hoge poorten: de Koepoort, de Westpoort en de Vrouwenpoort. Ze heeft een kerk en enkele kapellen, die onder de hoede van paters van het Paterklooster staan. Niet ver van de stad ligt een nonnenklooster. De nonnetjes hebben als taak de zieken en armen te verzorgen. Het schijnt dat het daar goed toeven was, want jaarlijks geeft het gemeentebestuur aan de vijftien nonnen, als dank voor hun diensten, vier vaten bier gratis en vijftien vaten bieren mogen ze zonder accijns aankopen. Ze mogen ook twee weefgetouwen in gebruik hebben. De vruchtbare tuinen en akkers van het "schone Mariahof" zorgen dat de nonnen zelfredzaam zijn.

In de grote kerk celebreren de paters de mis. In een verordening voor de vijftien gilden wordt vastgelegd wie en wanneer de gildebroeders verplicht aanwezig moeten zijn tijdens de hoogmis. De gilden zijn toonaangevend in de gemeenschap. Het zijn de bakkers, leerlooiers, schutters, timmerlui, beenhouwers, zoutzieders, schoenmakers, smeden, vissers en schippers. Ze zorgen voor werk, voor vermaak en brengen daarmee leven in de brouwerij. De stad heeft een vleeshal, een waag en een stadhuis.
Aan cultuur wordt veel aandacht geschon-

ken. Er is een Rhetorie Kamer. In 1496 krijgen die leden in Antwerpen de tweede prijs voor hun literaire kunsten.
Alles bij elkaar een rijke, welvarende en nijvere stad.
Naast het stapelrecht zorgen vooral turfwinning en de lucratieve zoutproductie in de zoutketen voor welvaart. De Schelde en de uitgestrekte rietvelden, biezenkragen op de schorren en in de moerassen leveren het "bruin goud". Turf! Het was een erg gevraagd product, niet alleen voor de energievoorziening van de steeds uitdijende grote steden als Gent, Brugge en Antwerpen. Maar turf is ook een aantrekkelijke bron voor de productie van het kostbare zout. Zout is duur en zeer gewild en brengt daardoor veel geld in het laatje.
Turfsteken is een hele grote bedrijvigheid geworden in het middeleeuwse West-Brabant en Zeeland. Daar, door het grote verschil van eb en vloed, is het mogelijk een diep pakket turf af te graven van 3,5 à 4 meter. Men gebruikt zelfs een methode om het turfsteken nog meer te intensiveren. Met een lange stok, waaraan een brede houten plank is vastgemaakt, schraapt men de turf nog enige meters onder het waterniveau weg.
De turfsloffen worden gedroogd op het veld.
Om zout te maken, verbranden zogenoemde "pannenmannen" de turf in zoutketen. Het is een erg zwaar, ongezond en gevaarlijk werk, omdat de houten hutten uiterst brandbaar zijn. De zoute as (selas) wordt gemengd met zeewater, dan gefiltreerd. De zilte vloeistof wordt daarna in grote ijzeren pannen gekookt en ingedikt. Door het te laten verdampen, kristalliseert uiteindelijk het zout.
Circa een kubieke meter gestoken turf, in de zoutketen verbrand, levert nadien 10 kg zout op.
Als gevolg van het weghalen van de turf en het tij ontstaan onzichtbaar, onder de zeespiegel, nieuwe stroombeddingen. De schorren, die eens de natuurlijke bescherming van de eilanden betekenden, verdwijnen, de dijken worden daardoor ondermijnd. Het gevaar van inundaties is het grootst wanneer de dijken helemaal doordrenkt zijn met water tijdens hoogtij. In de polders komt het waterpeil hoger te liggen door het inklinken van voormalige venen en moergronden. Men ziet eindelijk het gevaar in en het turfsteken in grote diepten wordt verboden rond 1475. Maar dan is het al te laat....

Het noodlot slaat toe

Niet een, maar een reeks gebeurtenissen zorgt voor de definitieve ondergang van de stad.
In 1520 breekt er brand uit in de stad. Waar-

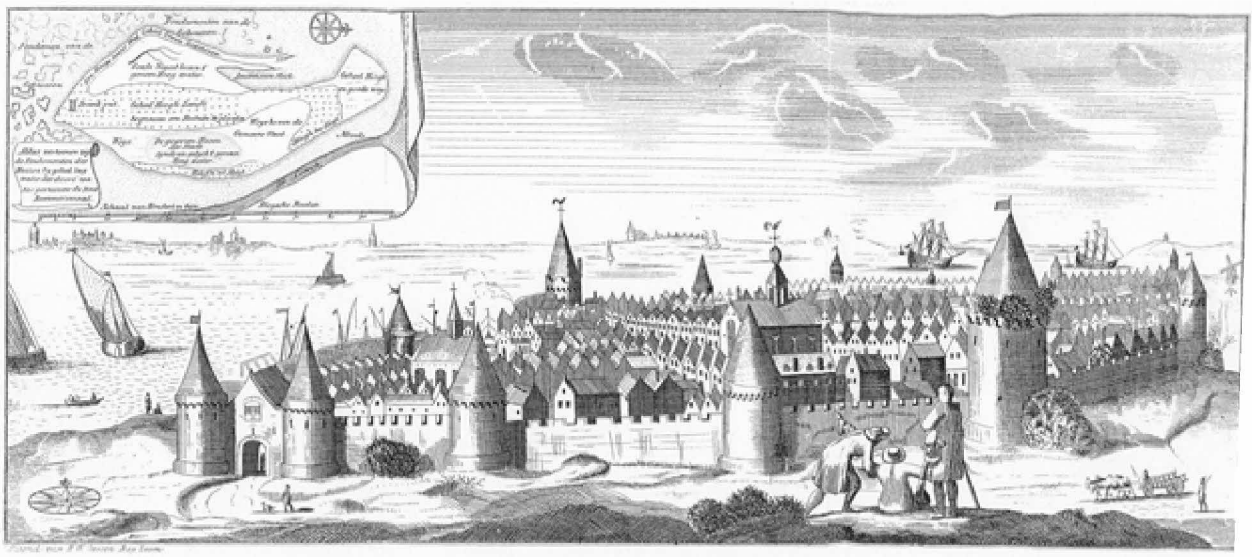

ROMMERSWAAL

VERTOONDE ZICH VAN OUDS ALDUS.

schijnlijk is die begonnen bij een van de brandbare zoutketen. Meer dan 300 huizen, veel zoutketen en pakhuizen bij de haven liggen in as. Veel geld gaat verloren en weinig kapitaal blijft nog over. Maar met man en macht wordt de stad toch weer opgebouwd. Rijker en deftiger dan voorheen.
Tien jaar later barst er een storm los. Het is zaterdag, 5 november 1530. Sint Felixdag, vijf uur in de ochtend. Men noemt het Quade Saterdach.
Wind en regen geselen de stad, de dorpen en landerijen in Zuid-Beveland. Het hoogtij wordt springtij! De golven beuken tegen de dijken, dan tegen de kruinen van de dijken. Ieder sluit haastig de luiken, sjort alles vast wat enigszins nog los is, met gevaar voor eigen leven. Dakpannen vliegen rond in de straten. Een schip in de haven wordt door de wind meegevoerd en breekt in stukken tegen de dijk. Plots vallen er op verschillende plaatsen gaten in de dijken. Die breken, het water stroomt de polder in, stroomgaten worden dieper en in de kortste tijd staan de polders allemaal blank. Mensen, huizen, hele dorpen verdrinken.
Wanneer eindelijk de verschrikkelijke storm is uitgeraasd, staat ieder met stomheid geslagen.
In het westen, waar de uitgestrekte vruchtbare landerijen en de vele kleine dorpen lagen, is alleen een grote immense grauwe zee te zien. Hier en daar zijn er resten van gebouwen, een kerktorentje ver in het water. De enorme ravage toont aangespoelde rommel, karkassen van dieren en verdronken mensen.
Reimerswaal is ineens helemaal afgescheurd van het grote eiland Zuid-Beveland. Het is een klein driehoekig eiland geworden. In het westen ligt een grote schuimende en onstuimige zee, waar eens Lodijke lag, Broeke, Kreke, Steenvliet, Everswaard, Mare, Rilland, Duvene, Ouderdinge.
Wat een verlies aan mensenlevens, grond, huizen en kapitaal!

Voor veel kooplieden betekent dit het bankroet; hun investeringen in gronden en huizen in het vruchtbare Beveland zijn verdwenen.
Men kan de nieuwe stroomgaten niet meer dempen. Die zijn te diep en de ebstroming is te groot. Maar weer worden in Zuid-Beveland met man en macht de nog bestaande dijken versterkt en enige nieuwe dijken opgeworpen.

Houdt het dan nooit op?

Twee jaar later (1532) volgt echter weer een grote vloed, die voor de meeste dorpen definitief het einde betekent.
In 1547 wordt in rekeningstaten gemeld, dat er nog maar 10 tot 12 zoutketen over zijn. Het is een noodkreet van de overheid. De zoutketen zijn tezamen niet meer dan 200 gulden waard.
Dit betekent dat er weinig inkomsten meer zijn. De stad begint te verarmen. Toch probeert ze haar aanzien op te houden. In 1549 wordt Prins Philips van Oostenrijk met een uitgebreid gevolg welkom geheten met alle praal en daar ingehuldigd als Erfheer en Graaf van Zeeland.
In 1551 wordt de stad tweemaal getroffen door een zware storm. Het is op 14 januari en op 5 februari dat de kerk 12 voet blank staat. De hoofdstraat en polder spoelen weg!

De Zeeuwen hebben altijd getracht het hoofd boven water te houden en staan bekend als taaie doorzetters. Ze vechten inderdaad voor hun bestaan en hun land. Maar helaas, de tragische opsomming van de ellende, die telkenmale de stad treft, gaat verder en verder…
Zo wordt er geld bijeengeschraapt om de dijken te herstellen. Die breken in 1555 weer door. Later in datzelfde jaar, op 5 november, zijn er weer nieuwe dijkvallen. Het is de laatste dijkwering bij Reimerswaal.
Alle dijken zijn nu weggespoeld. Veel bewoners, die het geluk hebben gehad niet te zijn verdronken, vertrekken schielijk en vestigen zich in Tholen.
In 1557 is het weer raak. Het merendeel van de stad, muren, poorten, het stadhuis, kerken en zoutketen spoelt weg en verdwijnt in de golven.
Dan legt in 1558 een grote brand een kwart van de zoutketen in as. De zoutwinning en daardoor de broodwinning wordt helemaal aangetast, nu er minder zout te verhandelen

is. De productie en handel van zout wordt verplaatst naar het centrum van de zoutmarkt, Zierikzee, zo genoemd naar ene Zirink, die de methode van het zoutzieden naar Zeeland heeft gebracht.
In 1561 is er tweemaal een overstroming, in 1563 nog een keer. In allerijl wordt financiële hulp gevraagd aan de Staten, want ondanks alle eigen investeringen voor verbeteringen van de dijken vanaf 1530, kan men het niet financieel zelf meer bolwerken. Maar deze hulp "ten State wordt genadig afgeslagen".
Anders gezegd: "Zoek het zelf maar uit".
De Allerheiligenvloed (4 november 1570) zet de stad weer helemaal blank, dijkherstel vraagt veel offers. Hoewel er praktisch geen geld meer is, wordt het stadsbestuur verplicht door de Staten Generaal in 1574 een bijdrage te leveren in de strijd tegen de Spanjaarden. Voor de Staatse vloot moet de stad een oorlogsschip laten bouwen op haar eigen kosten.

Verslagen

Dan wordt Middelburg belegerd door de Spanjaarden. Op 28 januari 1575 landen vijfhonderd Spaanse soldaten, gelegerd bij Woensdrecht en bedoeld als versterkte achterhoede, op Reimerswaal. Ze houden flink huis onder de verarmde bevolking.
Weer klopt de stad aan bij de Staten in 1604/1605 en 1606, maar die weigeren alle hulp. Zelfs de gevraagde 400 gulden worden teveel gevonden!

De meeste mensen zijn al vertrokken wanneer in 1626 alle losse materialen, balken, zinkstukken, goten en bakstenen openbaar worden verkocht. In 1654 verdwijnen ook de poorten, de straatstenen, en zelfs het gele zand wordt afgegraven. Wat er nog rest van de stad wordt verder gesloopt.
Definitief wordt de verarmde en uitgeklede stad rond 1663 verlaten en aan de golven prijsgegeven.

Veel jaren gaan voorbij, dan sta ik weer op Reimerswaal.
Links en rechts van me klotsen de loodgrijze golven. Daartussen liggen twee repen van een lange en hoge, groene dijk. In het midden zie ik een zwart asfaltlint, waarover auto's razen.
De genadeslag kwam van Rijkswaterstaat. In het kader van de Schelde-Rijn Verbindingswerken kreeg Reimerswaal een massaal dijklichaam.
Het erfgoed is voor het nageslacht goed bewaard en in het asfalt gepakt. ♣

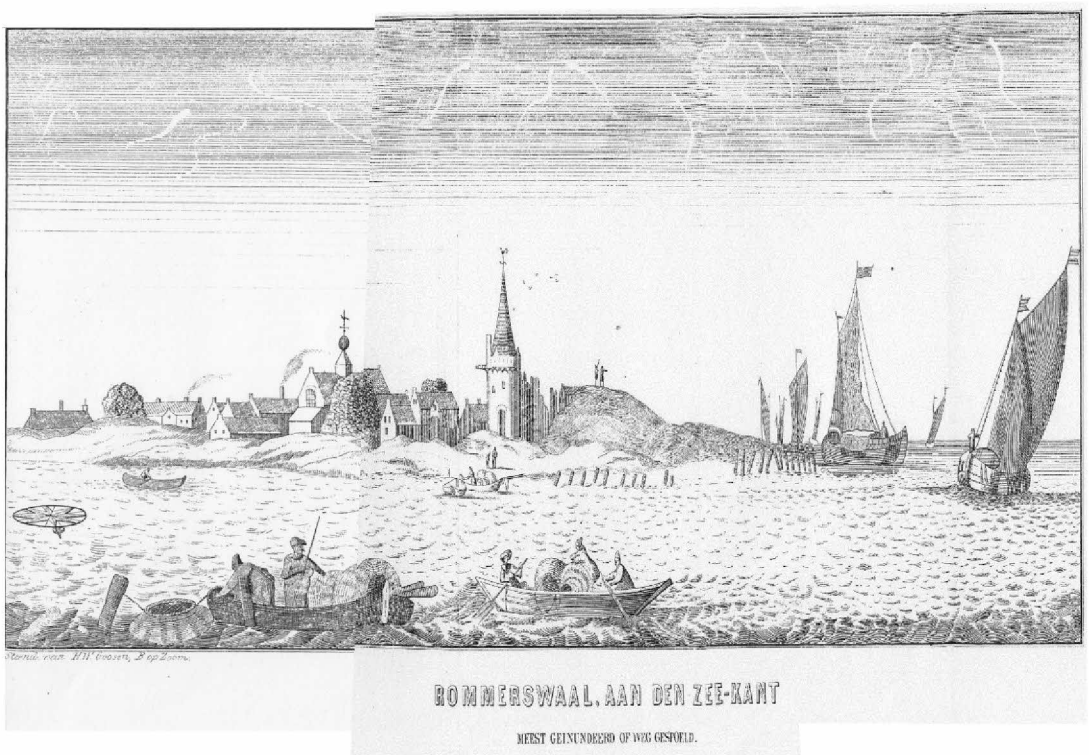

AANVULLING VAN DE REDACTIE OP ONZE KAFT

De heer Willem van Ham, jarenlang verbonden aan het archief in Bergen op Zoom, schreef bij de kaart uit 1631 -onze kaft- een begeleidende tekst in aflevering 23 van 'Bergen op Zoom in kaart en beeld', waarin hij o.a. de gebeurtenissen beschrijft ten tijde van 1631.
Wij drukken hieronder dat gedeelte uit de serie af. Zijn commentaar op de kaart zelf kunt u al in het voorwoord lezen voor wat betreft dat deel dat op onze omslag slaat. Het bovenste gedeelte van de oorspronkelijke kaart -ten noorden van Bergen op Zoom- ontbreekt nl. bij ons. Voor de volledigheid geven we dat gedeelte op deze pagina weer.

Het grensgebied van Brabant, Vlaanderen en Zeeland ten tijde van de inval van de Spanjaarden in 1631

De gecombineerde aanval van Spaanse land- en zeestrijdkrachten in het grensgebied van Brabant, Vlaanderen en Zeeland in september 1631 kreeg een ruim aandeel in de productie van de 'nieuwskaarten'. Aangezien in deze reeks al eerder een -geheel andere- kaart uit die tijd is verschenen, hoeven de gebeurtenissen zelf slechts summier verteld te worden.[1]

De gebeurtenissen
In het voorgestelde gebied was in het najaar van 1631 de militaire situatie als volgt: de Staten-Generaal bezaten de Zeeuwse eilanden, waarvan op de kaart delen te zien zijn van Duiveland, Sint-Philipsland, Zuid-Beveland; bovendien een deel van noordelijk Brabant, waarvan het terrein is te zien vanaf Willemstad (rechtsboven) via Steenbergen en Bergen op Zoom tot aan Putte. De Spanjaarden beheersten het overige deel van Brabant en bijna geheel Vlaanderen. Van Brabant is het gebied afgebeeld van Zandvliet tot aan Antwerpen. Van Vlaanderen zien wij op de kaart het terrein van Stekene (linksonder) tot Ossenisse; vandaar via de polders van Namen en Doel zuidwaarts naar Borcht bij Antwerpen. Inbreuken op dit geheel vormden de in 1627 aangelegde Spaanse vesting Zandvliet en de bijbehorende forten Hogerwerf, Stoofschor en Stabroek. Daarentegen bezaten de Staten-Generaal een aantal forten langs de Schelde: Lillo en Liefkenshoek alsmede de kleinere schansen Frederik Hendrik en Blauwgaren, alsmede de Vlaamse stad Axel. In september 1631 bezette een Spaanse legerafdeling de polder van Namen (Zeeuwsch- Vlaanderen) waarop prins Frederik Hendrik zijn hoofdkwartier vestigde in een kamp op de Noordgeest, tussen Bergen op Zoom en Halsteren. Ondertussen was een ander Spaans legeronderdeel te Roosendaal aangekomen. Vervolgens scheepte de Spaansgezinde Jan van Nassau zich te Antwerpen in op een vloot van 35 grote schepen en een groot aantal sloepen en ponten. In het begin had de inval enig succes : een deel van de Staatse vloot werd bij het Gat van Saeftinge verjaagd waarop Jan van Nassau zijn vloot via de Schelde rondom Tholen, door het Zijpe en de Keeten naar het Slaak bracht. Op 12 september ontmoetten de Spanjaarden daar Staatse schepen onder de vice-admiraal Hollaer.
Zij werden verslagen in een gevecht, dat tijdens de volgende nacht voortduurde. Jan van Nassau ontkwam via Prinsenland naar Roosendaal.[2]

Verzameling : Gemeentelijke Archiefdienst Bergen op Zoom, topografische atlas KG 43.

© 1993 - 23 WvH Gemeentelijke Archiefdienst Bergen op Zoom.

Beste René

Lege pagina ingevoegd, NIET AFDRUKKEN.
Dit is gedaan zodat je kunt zien welke pagina's links en rechts liggen in Coral Draw.

Goejendag allemaol (2)

Door Jan Luysterburg - In 't dialect van d'n Ouwe Tol, 'n buurtschapke midde tusse Baarege (Bergen op Zoom) en Woogeraaje (Hoogerheide). Hij las deze verhaaltjes eerder voor op de Brabantse radio. 14 dagen later legde prof. dr. Jos Swanenberg de betekenis van het dikgedrukte woord uit.

Goejendag allemaol,

Veul meese vinne da d't vroeger veul gezelleger was. Da was in de tèèd, da te leste ongetrouwde dochter nog bij de ouwelui bleef woone, om vur die ouwe meese te zörge. 't Kon ok zèèn, da te ouwelui naor jin van de kinders trokke en daorbij in gienge woone.
Da was ammel jeel gewoon, mar naor d'n oorlog kwaame d'r steeds mjeer bejaordenuize. Ouweluikes die nie mir vur d'r èège konne zörge, gienge daor naor toe. Vur de kinders was da dikkels 'n goeje oplossing, want die konne durgaon mit 'r èège leeve. Mar de ouwe meese adde dikkels 't gevoel, da se uit de weg gerömd waore, aon de kaant geschoove. Veul liever waore ze tusse de meese en toch zeeker tusse d'r èège kinders en klèènkinders blèève woone.
Nouw mit tie kriesus wor 't steeds duurder vur ouwe meese om in 'n verzörgingsuis te woone. Ze motte steeds mjeer zelf gaon betaole en da kunne ze dikkels nie.

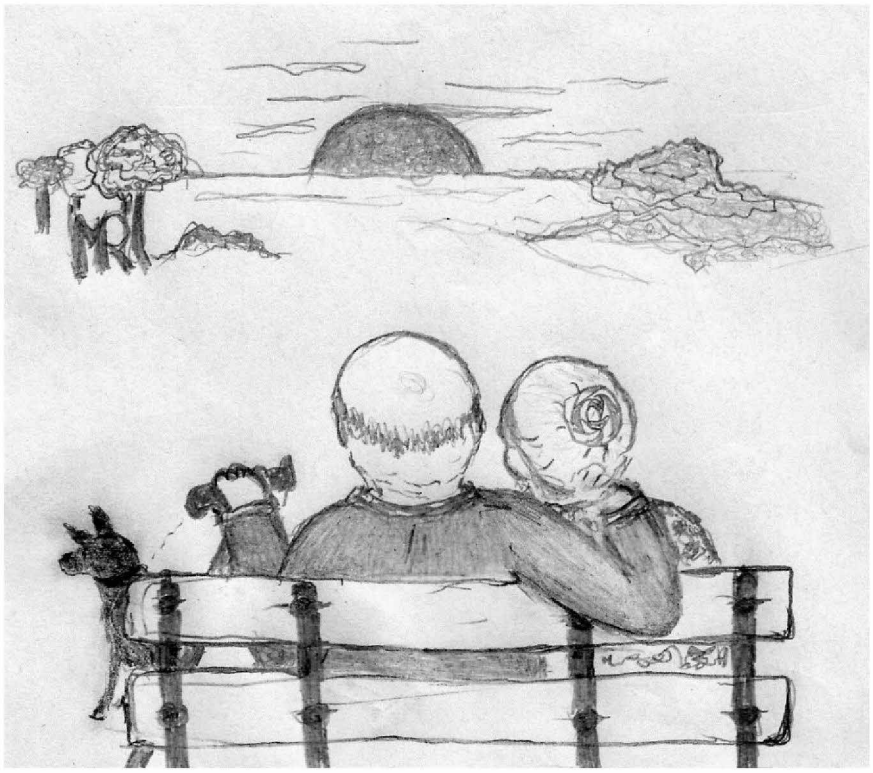

't Zou best wel 's kunne, da wir steeds mjeer meese d'r ouwelui … **sleet gaon voere*.**

**Sleet voere: de ouders wonen bij één van de kinderen in huis en worden daar verzorgd tot ze overlijden.*

≈≈≈≈

Goejendag wir allemaol,

A ge nouw naor 't Braobaanse laandschap kekt, en ge vergelèèk ta meej wa ge vjeertig, feftig of sestig jaor geleeje zaag, dan is 'r in die tussetèèd veul veraanderd, ej.
Ge kun d'oew èège bekaant nie mir vurstelle oew 't 'r toen uitzaag. Veul mjeer plattelaand, gin nuuwe stadswèèke, veul minder verkjeer, veul minder kebaol, gimmees meej 'n draogbaore tillefon en veul mjeer rust.
Sondas luijde de kerkklokke en dan giengde meej jeel 't gezin of 'n djeel daorvan naor de kerk.
In oew sondasse goed, netuurlek. En te voet, want lang nie alle kinders adde n'al 'n fiets.
Gestokt wier d'r meej 'n plattebuiskachel en 't eete wier gekokt op de kezjèèr. De was en de vaarekeserrepels trouwes ok.
Vur de pestwoor en de schoolmjeester naamde oew pet af of ge brocht netjes 'n groet meej oew aand aon oew slaop.
Jao, jao, d'r is wel jeel veul veraanderd in die tèèd. Veul dinge ziede teegeworrig, die ge vroeger nie zaag. En omgkjeerd zèèn 'r ok veul dinge verdweene.
Witte wa ge bevobbeld ok nie mir ziet? …**Sèènpaole***.

**Sèènpaole. In het Standaardnederlands zijn seinpalen palen waaraan delen zitten die een bepaald sein, een signaal doorgeven. In ons dialect zijn het echter houten palen waaraan elektriciteitsleidingen, zogenaamde 'bovenleidingen' zijn bevestigd. In Nederland zijn ze verdwenen, maar in België bijvoorbeeld staan er nog volop.*

≈≈≈≈♣

Hoe een Woensdrechtse jongen de oorlog beleefde

door Dick van der Poel

Ik ben geboren in oktober 1933 in Woensdrecht. Mijn vader was vee- en varkenshandelaar en mijn moeder was actief in café Polderzicht. In begin mei 1940 verschenen in ons dorp soldaten die wij niet konden verstaan; het waren Fransen. Naast ons woonde Adrianus Buijs, de gareelmaker. Zijn zoon John had de mulo gevolgd en die kon met de Fransen praten. Zij kwamen ons beschermen tegen de Duitsers, die aan hun opmars in Europa bezig waren.
Mijn ouders hadden de vorige oorlog (1914-1918) ondervonden en spraken met de buurman af om in de tuin een gezamenlijke schuilkelder te bouwen.
Toen kwam de Duitse invasie waar ik alleen van meegekregen heb dat ze er ineens waren, behalve één incident wat toen veel indruk op mij maakte. Dat was een vuurgevecht tussen Franse en Duitse vliegtuigen boven het weiland bij ons voor de deur. Zij vlogen zo laag dat ik een piloot om zag kijken naar een ander toestel. Ze zijn ook allemaal neergestort. Een Duits vliegtuig lag tussen Nederheide en Doelstraat in de bocht.

Bij ons café hoorde een grote danszaal die door de Duitsers al snel werd gevorderd. Die werd voor van alles gebruikt o.a. als Protestantse kerk, cinema, voor toneeluitvoeringen enz. Door de week waren er altijd een paar oudere soldaten aanwezig, die wat reparaties verrichtten (een kleermaker, schoenmaker en ook timmerlieden die het toneelpodium maakten).
Het eerste jaar was alles nog rustig. Als ik 's morgens naar school ging dan marcheerden er meerdere groepen soldaten richting Hoogerheide, strak in de pas en luid zingend. Later werden de scholen gevorderd en moesten wij in zalen naar school. Ik kreeg onderwijs bij Adam Verschuren (de bakker), bij Piet Nuyens (den drop), bij Jan Michielsen, bij Adrianus Verbeek en in het patronaat.
Er waren nog meer locaties, maar daar zaten andere klassen. Deze lokalen werden gedeeld met de meisjesschool. De ene week hadden de jongens 's morgens les en de meisjes 's middags en de andere week andersom.
Mijn vader werd gevraagd (min of meer gedwongen) om elke week vier varkens te laten slachten in het slachthuis te Bergen op Zoom en ze 's middags geslacht af te leveren op het vliegveld. De boeren waren verplicht varkens te mesten voor de weermacht. Dit ging via de voedselcommissaris.
Daardoor kreeg mijn vader een vergunning om buiten spertijd met zijn auto op straat te komen. Zodoende had hij de mogelijkheid om een zwaar var-

Ons gezin in 1941: moeder Marie ('van het Pannenhuis') met Toos, geboren 26.11.1940, op de arm, ik, mijn zus José en vader Florent vd Poel. Op de achtergrond de koeien gestald bij Jac Montree, waarvan we er eentje met hem deelden voor de melk.

ken van een boer om te ruilen bij mensen met een groot gezin, die er een hadden dat niet wilde groeien, wat toen een ramp was. Als hij geladen was haalde hij twee soldaten op, die in Bergen op Zoom de varkensauto schoon moesten maken. Daarin werden de geslachte varkens zo weer naar het vliegveld vervoerd. Hij had op die manier een mogelijkheid om geregeld bij een slager een extra stuk vlees te leveren.
Toen de oorlog vorderde en de weermacht ook geen benzine meer had, was het klaar met de pret, maar hij mocht de auto slopen. De wielen werden er afgehaald en zo nog wat kleinigheden en zo is die de oorlog door gekomen. Toen in 1942 de banden van mijn fiets versleten waren, werd van een oude autoband een fietsband gesneden en de uiteinden met een dikke ijzerdraad aan elkaar gezet. Een zogenoemde 'volle' band: omdat die massief was kon hij niet leeglopen! Maar het reed voor geen meter.

Op 26 november 1940 is mijn jongste zus geboren en een dag later zijn er bij Kees Hopmans in de wei enkele bommen gevallen.

Kerstmis komt eraan en de Duitsers vieren dat uitbundig. Ze hadden de polder afgestroopt en veel hazen geschoten. Rinus Bovée is met een boerenkar met twee soldaten erop naar Bergen op Zoom gereden en bij Timmermans is serviesgoed opgehaald.
Op 24 december was er in de zaal een geweldig feest: er werd gegeten en gezopen. Op een bepaald moment kwam er een soldaat bij mijn ouders binnen met het verzoek dat ze mee moesten komen feesten. Dat weigerden ze en na vijf minuten kwam het tweede verzoek. Ook toen wilden ze niet. Vijf minuten later werden ze op straat gezet. Boven lagen hun drie kinderen. De wacht die op straat liep waarschuwde hen: als de commandant dronken is, is hij tot alles in staat. Dus zijn ze toch maar gegaan en was de vrede teruggekeerd. Er was toen nog drank in overvloed.
Achter ons, op den berg, was luchtafweergeschut opgesteld. Wanneer in Vlissingen Engelse vliegtuigen werden waargenomen werd dat doorgeseind en dan gingen de lopen van de kanonnen omhoog. Het was voor ons een teken om de schuilkelder in te gaan.
Honger kenden wij niet. We slachtten 's win-

Mijn moeder achter de toog in ons café Polderzicht

ters twee varkens. We hadden melk voldoende. Als moeder melk over had ging ze karnen en mocht ik hem afstampen. Mijn vader kon aan genoeg tarwe komen. Kleren werden geruild tegen wat boter. Mijn moeder kon goed naaien en een oud pak van mijn vader werd gekeerd en zo was er weer een pakje voor mij. Een versleten trui werd niet weggegooid, maar uitgetrokken om er iets anders van te breien. Op school heb ik jongens gezien met zijden kniekousen die van hun moeder waren geweest en waar het bovenstuk van afgeknipt was.

In de winter van 1943 werd mijn vader ziek; hij had pleuritis. Elke dag kwam zuster Corneliana hem verzorgen. Zij hoorde bij de zusters van JMJ te Hoogerheide. Omdat het klooster gevorderd was zijn ze uitgeweken naar Mariadal in Roosendaal. Op een dag vroeg de zuster aan mijn vader:"Heeft u geen brood voor ons?" Mijn moeder pakte twee broden en gaf die mee. In de trein werd iedereen gecontroleerd, maar omdat de zuster een witte schort droeg en een speldje van het Witgele Kruis, hoefde zij de koffer niet open te maken. Een paar weken later kwam pater rector* op visite met de vraag of het mogelijk was om aan varkens te komen. Het bleek dat deze pater hoofd was van een grote ondergrondse groep en die zorgde voor voedsel voor onderduikers.
Er werd een modus gevonden. Elke zondag tegen de middag kwam Piet van Bruchem uit Varsseveld met vier zware zeugen en een dertig biggen. Die zeugen bracht mijn vader dan met paard en kar twee aan twee naar Mariadal waar pater rector ze zelf slachtte. 's Maandags kwam hij afrekenen. Op een dag waren ze met z'n tweeën, dronken koffie bij mijn moeder in de keuken en gingen vervolgens door de zaal, via het deurtje achterin daar, de varkensstal in naar de zeugen. Toen ze terugkwamen uit de zaal, waar de Duitsers aan het werk waren, zei mijn moeder: "Maar pater, ik heb koffie gegeven met een koekje, maar een dankjewel of iets anders heb ik van je maat niet gehoord." De rector

begon te lachen en zei: "Het is een piloot die vannacht is afgeschoten en die wij hebben opgevangen. Ik durf hem niet thuis te laten, daarom heb ik hem maar meegebracht". Later is de rector verraden, opgepakt en in Vught gefusilleerd.

Eigenlijk was deze pater geen rector, maar daar kwam ik pas veel later achter: 27 oktober 2010 herkende ik hem in een krantenartikel van Govert van Veen in BN/DeStem. Het bleek pater Alphons, geboren in Alphen a/d Rijn op 6.2.1899 als Gerardus-Aloysius Averdieck en gefusilleerd 11.8.1944 in Vught. Uit voorzichtigheid noemden mijn ouders tegenover mij zijn naam niet en zeiden dat het 'de pater rector' was. Zo kon ik in mijn onnozelheid deze held nooit verraden.

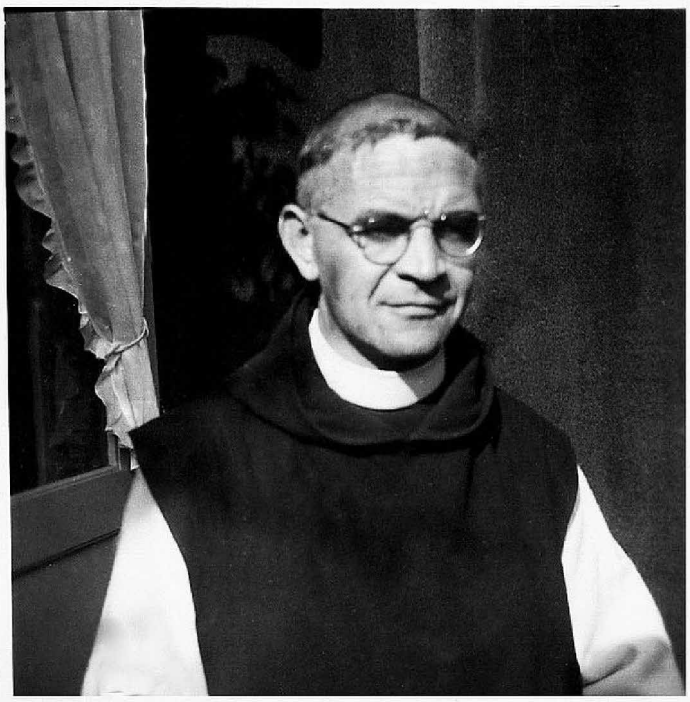

Hij heeft veel gedaan in het verzet en daar de prijs voor betaald. Zo organiseerdde de „rector" bijvoorbeeld een knokploeg die in Tilburg tijdens een overval op een distributiekantoor een hoop zegels wist te bemachtigen, die je nodig had om op een stamkaart te plakken zodat die 'geldig' was en je er bonnen mee kon krijgen.

In die periode vroeg hij aan mijn vader om veel graan voor brood, want er heerste honger bij de onderduikers. Mijn vader ging op pad bij de boeren in de polder. Zij zaten 's zondags op de eerste rijen in de kerk en hadden de grootste bedrijven. Maar hij klopte overal tevergeefs aan.

De een had juist alles geleverd, bij de ander was alles opgenomen enz. Tenslotte ging vader naar zijn vriend Wolfert, een grote gereformeerde boer. Deze stemde onmiddellijk toe. Hij had vier rijknechten die elk met een span paarden werkten. Hij nam een span, zette die voor een wagen waarop 2000 kg tarwe was geladen, verstopt onder het stro en bracht dit persoonlijk naar Mariadal in Roosendaal. Het risico om betrapt te worden nam hij zelf. De volgende week ging mijn vader afrekenen. "Dat is heel eenvoudig", zei Wolfert " ik krijg van de voedselcommissaris 19 cent per kilo. Dus 2000 x 0,19= 380 gulden". Waardeloos geld voor een topprestatie, zeker als we weten dat de Belgen f 2,50 per kilo betaalden.

In de oorlog waren er bij Kees Peeters Belgen in de kost. Het waren bouwvakkers die in de polder iets bij de dijken aan het metselen waren. Niemand schonk daar destijds aandacht aan. Zo zag je ook in die tijd boeren met paard en wagen naar het vliegveld rijden en die moesten daar voor de weermacht op het terrein stenen enz. vervoeren. Begin 1944 moesten boeren met hun wagens naar de bossen aan de Groote Meer om bomen te laden en naar de polders te brengen. De bomen werden daar rechtop in putten gezet om te voorkomen dat Engelse vliegtuigen er zouden landen. Later voegden gevorderde Antwerpse havenslepers zich daarbij. Op het vliegveld reden de Duitsers zelf met ossen. Ook Frans de Dooij reed met een os.

In de oorlog zag je overal bunt op de heggen liggen. Hiervan werden bezems gemaakt. Bunt is wortel van het pijpenstrootje; het werd uitgespit, gewassen en gedroogd.

Wij droegen in de oorlog sandalen van hout met surrogaatleren bandjes die als ze nat wer-

den kapot gingen. Als je nog schoenen had werd er, vooraan onder de tenen, een ijzerplaatje onder gezet en onder de hak een hoefijzervormig plaatje. De rest werd volgeslagen met spijkers (moffenkoppen).
Wanneer een boer dorste mochten de helpers ieder vijf kilo tarwe meenemen. Een aanwezige controleur bepaalde de hoeveelheid. Soms was hij om te kopen.
Bij het slachten was eveneens een controleur aanwezig die het gewicht bepaalde. Het was afhankelijk van het gewicht hoeveel vleesbonnen verstrekt werden. Daar werd mee gesjoemeld.
Er was vanuit België een levendige handel in tabak, die op allerlei manieren naar het noorden gesmokkeld moest worden.

Het papier op school was van een buitengewoon slechte kwaliteit, te vergelijken met een hele slechte kladblok. Met een kroontjespen kon je er niet op schrijven, dus moest het met potlood.
Onze zilveren en koperen munten werden ingenomen: daarvoor in de plaats kregen we zinken munten.
Klokken in de kerktoren werden in beslag genomen en eruit gehaald. Radio's werden verboden. Er kwam distributieradio voor in de plaats met daarop reclame voor de bezetter, o.a. door Max Blokzijl.
In de vakantie kwamen kinderen van boven de Moerdijk op het platteland aansterken. Bij de boeren zag je volontairs die stage kwamen lopen. Het waren meestal onderduikers. Bij onze pastoor Stallaert verbleef een student die van het seminarie kwam, maar in werkelijkheid was het zijn neef Alouis Stallaert die werd gezocht omdat hij de veerboot Vlissingen-Breskens onklaar had gemaakt. Bij onraad verschool hij zich achter het orgel in de kerk. *(Neef 'Wies' Stallaert, inzet: zijn heeroom pastoor Stallaert)→*

Vanaf de landing in Normandië op 6 juni 1944 worden de Duitsers nerveus. Enkele maanden daarna, op 5 september, raken ze in paniek. Die dag, Dolle Dinsdag, verlaten ze de stellingen zoals o.a. de vliegbasis. Het gevolg is dat de bewoners van Woensdrecht en Hoogerheide naar het vliegveld trokken en alles meenamen wat van hun gading was.
Zo ook aan het Woensdrechtse station, waar enkele wagons met o.a. kleding stonden. Alles werd meegenomen. Na enkele dagen herstelde de toestand zich en kwamen bij ons Duitse jongens aan van zestien en zeventien jaar. Sommigen droegen kleding die veel te groot was, maar ze waren wel gehersenspoeld. Ook verschenen bij ons dagelijks troepen uit België, die via Breskens-Vlissingen door Zuid-Beveland naar Brabant getrokken waren. Zo lagen op een dag zo'n twintig soldaten in tenten bij ons in de achterste wei en er liep een wacht bij. Mijn vader vroeg aan hem wat dat te betekenen had. "Oh," zei hij, "Die wollen nicht mehr kämpfen."
Daarom stonden ze dus onder bewaking. Op een ochtend hoorden wij schieten bij ons in de straat. Een soldaat was het huis van meester Timmers binnengedrongen waar op dat moment het hoofdkwartier was. Hij had daar een soldaat doodgeschoten van wie hij dacht dat het de commandant was. Maar deze was op dat moment buiten en zo werd de dader daar opgewacht en gefusilleerd. Toen ik de straat op keek kwam er al een soldaat voorbij met een kruiwagen met daarop de dode schutter. Ze hebben hem als een hond in de grond gestopt.

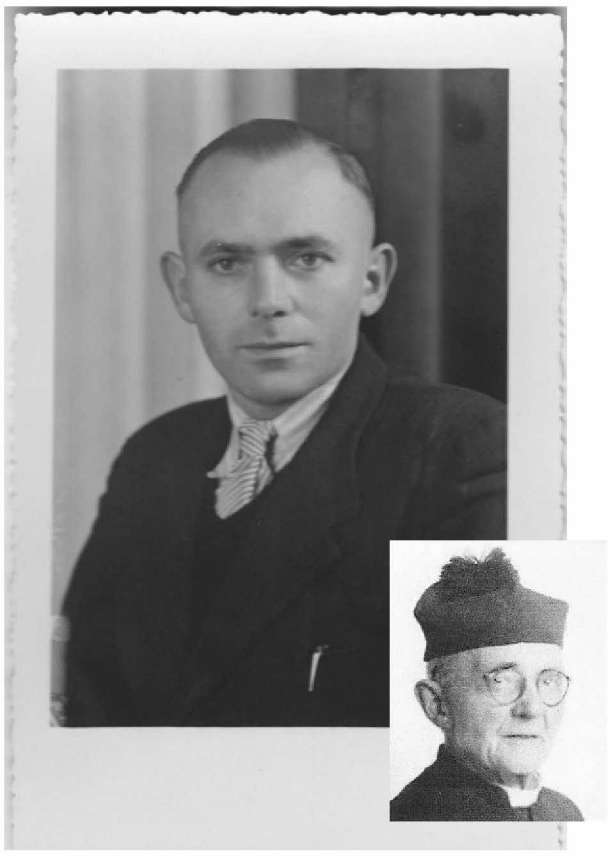

Dan nadert de bevrijding. Het eerste wat ik toen zag was de boerderij van Frans Kamoen die in vlammen opging. Wij in Woensdrecht waren gerust: wat kon er nou in zo'n klein dorpje gebeuren? De volgende dag stond de buurt bij Jan Hopmans in brand. Een oom en tante van mijn vader, Piet van den Bussche, die daar vlakbij op "den hoek" woonden kwamen naar ons toe gevlucht. Dat deden ook veel mensen van het Zandfort omdat bij het Pannenhuis zwaar gevochten werd. Bij ons begonnen eveneens granaten te vallen, dus wij de kelder in, net als onze buren, Jac Montree met vrouw en twee kinderen. Kees de Jong, zijn vrouw en Cornelia de Jong hadden problemen met de kelder en kwamen bij ons. Rinus Bovée, een vrijgezel, zat er en toen kwam Marie Soffers-Overbeeke en zoon Louis nog erbij. Dat waren dus zeventien mensen in een kelder van ongeveer 16m2 onder een plankenvloer. Daarbovenop stond het biljart, waarvan het laken in plaats van groen inmiddels rood gekleurd was, omdat-ie als geïmproviseerde operatietafel dienst deed.
Wij lagen constant onder vuur. Op mijn verjaardag, op 10 oktober, was er een beschieting die wel vijf uur aan een stuk duurde. Op een bepaald moment een dreun boven ons hoofd en toen kwam een stofwolk door de kieren de kelder in, zo erg dat we elkaar niet meer zagen zitten. Later bleek het een blindganger te zijn. De planken waren gescheurd maar de granaat bleef gelukkig nog net hangen. Het was een projectiel van vijftig kilo.

Na ongeveer tien dagen kregen we het bevel dat we Woensdrecht uit moesten. Piet van den Bussche kreeg het in zijn hoofd: hij moest en zou naar huis en was niet tegen te houden. Hij deed zijn jas uit en vertrok, maar werd tweehonderd meter voor zijn huis doodgeschoten.

Gasgenerator: in de oorlog gebruikt bij gebrek aan benzine.

Wij vertrokken naar Bergen op Zoom. Voorop liep iemand met een bezemsteel met daaraan een wit hemd als vlag. Voordat we gingen kregen we de zegen van de pastoor om behouden aan te komen.
Toen we ter hoogte van de Steenstraat waren was er een aanval van Engelse vliegtuigen op Duitse stellingen tussen de Lange Steen en Mattemburgh. De vluchtelingen uit Woensdrecht die daar net liepen zochten dekking in de sloot. Niemand werd gekwetst. Toen wij daar een uur later voorbij kwamen lagen er achttien dode Duitse soldaten, die later bij de Lange Steen in een massagraf zijn begraven.

In de Damespolder en Völckerpolder is heel hard gevochten. Daar ging de strijd om wachtpost 19 en de Kreekrakdam, die de Ooster- en Westerschelde met elkaar verbindt. Als de Geallieerden die in handen konden krijgen, was heel Zeeland van de rest afgesloten en kon men beginnen de Westerschelde schoon te maken voor aanvoer van troepen en materiaal. Belgische bouwvakkers, die bij Peeters in de kost lagen en waar toen niemand op lette, hadden gangen gemetseld in de dijk van de Kreekkrakdam. De Canadezen konden de vijand er niet uit schieten. Dat gebeurde later met vlammenwerpers, maar wel ten koste van veel levens.

Op het Marktje bij de familie Van Hooydonk was het rustig en zat men buiten de kelder te eten toen men een voltreffer kreeg. Bij Bovée kwamen vluchtelingen uit Hoogerheide het erf op. Aan de overkant viel een granaat en een scherf sneed bij een dochtertje van de familie Cloots een slagader door in de hals. Dat moest ze met de dood bekopen. Fons Kil en Toos Dons zijn door de Duitsers gefusilleerd. En Corrie Peeters en Piet Iriks kwamen om doordat er een handgranaat in hun kelder werd gegooid. Tenslotte werd ook Adriaan van Wijk boven de kelder, bij vuurstilte, getroffen.
Uiteindelijk viel het aantal slachtoffers onder de burgerbevolking van Woensdrecht navenant mee, maar je zult maar net een van de weinigen zijn ...

Toen Bergen op Zoom werd vrijgegeven gingen we 's anderdaags direct op weg terug naar Woensdrecht. We moesten vlak langs de Canadese tanks blijven lopen om niet op een mijn te trappen. Aan de Brombeer moesten we terug, want men liet de tankval bij Schaliehoef springen.
De weg van de Vinkenberg tot Woensdrecht lag bezaaid met gesneuvelde Duitse soldaten. De omgekomen geallieerden waren al eerder weggehaald.
De lijken van de vijand waren lelijk verminkt en hun dode ogen staarden ons aan. Een aangrijpende aanblik die ik mijn leven lang niet vergeet en nog steeds voor me zie. ♣

V.r.n.l. in de Dorpsstraat het vernielde café Polderzicht van mijn ouders, daarnaast woonde gareelmaker Adrianus Buijs ofwel Kokker Buijs, dan bakker Linderd van Pul en geheel links de boerderij van Janus Bovée. De kerktoren daarachter was eraf geschoten.

ONDERZOEKSRAPPORT CRASH WHISKY FOUR

Worden de vragen beantwoord?

door Willem de Weert

Het artikel in de vorige Tijding (2015-1) over de historie van Whisky Four en het verongelukken van twee straaljagers op 8 juni 1965 leverde, mede door de aandacht in BNDeStem, veel reacties op. Van mensen die ooggetuige van de crash waren, van leden van het onderhoudsteam, van een lid van de brandweer, van een schrijver en onderzoeker van een boek over de T-33 (het type straaljager waarmee het team vloog) (*1) en van de gemeente Woensdrecht die met een monument bezig is (*2). Met wat hulp om op het juiste spoor te komen (*3), ben ik naar het Nationaal Archief in Den Haag gestapt om inzage te krijgen in het onderzoeksrapport. Dat rapport van 24 juni 1965 bleek, een halve eeuw na dato, inmiddels openbaar (*4). Zouden mijn prangende vragen beantwoord worden?

Bomen

Ik ontving mails van ooggetuigen die, zoals ik, op de dinsdag na Pinksteren (1965) de Open Dag op de vliegbasis Woensdrecht bezochten. Veel mensen zagen dat de vliegers Liem en Sommer, die bezig waren met een scherpe bocht naar rechts, laag over kwamen (100-200 ft/30 tot 60 meter) en steeds verder naar de grond zakten (foto 1). De straaljagers vlogen met grote snelheid (300-325 Kts/555 – 600 km per uur; dat is circa 160 meter per seconde). Sommigen menen gezien te hebben dat de straaljagers de grond en/of elkaar raakten. In het officiële onderzoeksrapport staat echter dat de straaljagers de bomenrij naast de baan raakten, vervolgens 'desintegreerden' en neerstortten: 'Sommer bevond zich als 'volger' in de meest ongunstige positie. Zijn hoogte was te gering om nog enige kans te hebben de tweede bomenrij te ontwijken. Liem zat in ietwat gunstiger positie, doch doordat zijn rechtervleugel geraakt werd, corrigeerde hij naar links, waardoor ook hij in aanraking kwam met de tweede bomenrij. Hierdoor werd de rechter tiptank van zijn vliegtuig afgerukt (foto 2) en met zeer grote waarschijnlijkheid de rechtervleugel ontzet en het staartstuk getordeerd. Het vliegtuig van Liem kwam vrij van de bebossing (foto 3). Het begon echter te gieren en draaide op zijn rug en stortte ongeveer 600 meter verder neer.' Het trok een spoor van afgebroken bomen door het bos (foto 4). De toestellen werden totaal vernield. Op het horloge van Liem, dat teruggevonden werd, staat het tijdstip van de crash aangegeven: vier minuten over vier (foto 5). Beide vliegers kwamen om. Ze hadden hun schietstoel niet kunnen gebruiken (foto 6). De lichamen werden geborgen en naar het toenmalige ABG in Bergen op Zoom gebracht. Daar deed dokter Van Hootegem uit Hoogerheide de doodsschouw. Later is ook nog door een militaire arts sectie verricht.

Scherpe bocht

Waarom verloren de straaljagers (M-46 en M-57) zo veel hoogte? Dat is de cruciale vraag. Duidelijk is dat het paar Liem en Sommer een scherpere bocht maakte dan het andere paar. Dat moest ook, want beide paren zouden na de bochten elkaar tegemoet vlie-

gen en elkaar boven de baan passeren. De paren mochten natuurlijk niet in botsing komen. Liem en Sommer vlogen de (kortere) rechter binnenbocht, Van Dommelen (captain) en Peerboom de linker buitenbocht. Op de situatietekening uit het onderzoeksrapport is het verschil in omtrek van de bocht tussen de straaljagers goed te zien (Figuur 7 op blz.42). Kapitein Liem leidde het paar de bocht in, Sommer volgde hem in het spoor. Liem was twee maanden eerder bij het team gekomen, en had zich het vliegen van het programma in korte tijd eigen gemaakt. De collega-vliegers roemden Liem: 'hij was ook bijzonder goed.'

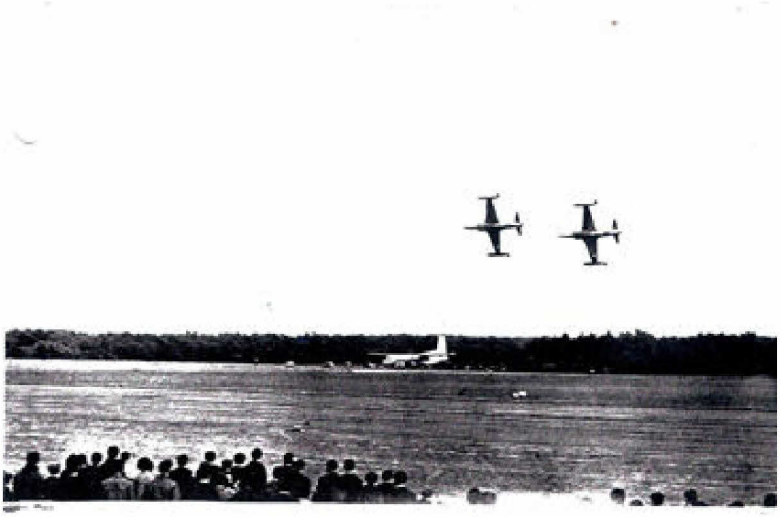

Foto 1: Formatie M-46 en M-57 vier seconden voor de eerste aanraking

Foto 2: afgerukte tiptank

Foto 3: Toestel van Liem zonder tiptank en draaiend. Toestel van Sommer crasht rechtsonder

Hoogteverlies

In het rapport staat dat 'de Kapt. Liem in het stuntteam de vlieger was met de minste ervaring. Hij was m.i.v. 13 april 1965 in het team opgenomen en had in totaal 22 uur met het team gevlogen. Tevoren was hij in nog maar 2 demonstraties opgetreden. Aanvankelijk was Liem regelmatig in dit programma achter op het schema. Naarmate hij meer ervaring kreeg werd zijn tijdschatting accurater, waardoor de ontmoeting tussen beide paren steeds dichter bij de vooraf beraamde plaats kwam. In al deze vluchten was hij nimmer vóór geweest op zijn teamleider. In de twee shows die hij meegedaan had, draaide hij een goede bocht.' De Open Dag op Woensdrecht was zijn derde show, deze keer voor eigen

publiek. Nu kwam hij echter te kort - en dus te vroeg- uit de bocht, een situatie waarop nog niet eerder geoefend was. In het rapport staat dat Liem 'om de hem tegemoetkomende formatie te blijven zien, omlaag moest gaan. Naarmate de twee formaties elkaar naderden, moest Liem steeds verder naar links kijken om zijn leider (Van Dommelen) te blijven zien. Tijdens deze oriëntatie op de leider vergat Kapt. Liem, of hij had de tijd niet, om zijn hoogte t.o.v. de grond te verifiëren. Naarmate het ontmoetingspunt door miscalculatie meer naar de kant van de leider verschoven werd, nam door het afgedwongen toenemende hoogteverlies het gevaar voor een botsing met de grond toe.' Omdat Sommer de opdracht had om Liem te volgen, kwam hij automatisch in dezelfde benarde situatie terecht.

Bandrecorder

De woorden die destijds in de lucht gesproken zijn, werden op bandrecorder vastgelegd. Het verslag staat in het onderzoeksrapport. Teamleider Van Dommelen is het meest aan het woord. Dat is logisch, want hij leidt de formatie. Hij krijgt afwisselend antwoord van zijn collega (Harrie) Peerboom in de andere T-33, en van de verkeerstoren (tower). De captain zegt nog tegen Liem dat het goed gaat, maar dan:

'Smoke now. Prepare for splitup. Split up now. En trekken hé. (5)*
Loop.
Stop (hard). Ruud toch....Ruud toch (schreeuwend). Stop smoke.
Okay break it up Henk. (Peerboom)
Ja okay. Woensdrecht we divert to Gilze. Ruud join up with me I am overhead the base.
Rest of Whiskey you divert to Gilze Rijen.(tower)
Okay we divert to Gilze. Harrie stick with me hé.
Ja, ik ben hier Henk. Henk ik ben op 9 uur van je. (Peerboom)
Ja okay I see you. Hoeveel zijn er verongelukt Woensdrecht?
Woensdrecht Whiskey leader. Rest of Whiskey divert to Gilze please (tower)
Ja okay hoeveel zijn er verongelukt? Ik wil dat weten.
Twee Henk (tower)
Okay...thank you.
Ik moet op 12 uur van je zitten Henk (Peerboom)
Okay ik heb je in de gaten Harrie. Go over to 254.8.
Henk, ga je naar Gilze-Rijen nou? (tower)
Ja wij zijn naar Gilze.
Okay take it easy boys (tower).'

Kritiek

De onderzoekscommissie uit stevige kritiek. 'De hiervoren omschreven gevaarlijke situatie kon alleen ontstaan, indien het paar dat de binnenbocht vloog vóór was op het leidende paar. Deze situatie lag opgesloten in het betrokken programmapunt. Noch de teamleider, noch één zijner volgvliegers, noch de functionarissen op de basis, hebben deze intrinsieke fout onderkend. De teamleider heeft nimmer enige officiële richtlijnen gehad van hogere instanties. v.w.b. de samenstelling en veiligheid van zijn programma. Ook heeft hij nimmer enige voorlichting gehad van terzake deskundige collega's. In feite bestond de enige steun die hij ontving uit commentaar en kritiek van collega's en meerderen op zijn programma als "show". Voorts heeft dit team door omstandigheden buiten de wil van de teamleider een abnormaal verloop gehad aan vliegers. In totaal is er een doorstroom geweest van 8 vliegers in anderhalf jaar tijd.'

Factoren

De commissie is van oordeel dat medische factoren bij het ongeval geen rol hebben gespeeld. Uit het sectierapport blijkt dat Liem een medische afwijking onder de leden had (*6). Maar de commissie is van oordeel 'dat de geconstateerde physieke afwijkingen in het kader van het ongeval geen rol hebben gespeeld, noch de afloop daarvan op enigerlei wijze hebben beïnvloed.' In het rapport staat verder dat uit diepgaand onderzoek van de wrakstukken geen vermoeden van techni-

sche storing is gebleken. Het weer en het zicht waren die middag goed. Overigens was het in de morgen wel slecht weer geweest, waardoor Whisky Four bij de generale repetitie niet heel het programma boven de basis geoefend had. Wat is er dan gebeurd? Het rapport doet enkele suggesties: Is er bij Liem misschien sprake geweest van overconcentratie? Heeft hij de grond uit het oog verloren omdat hij het tegemoet komende paar zocht? Was Liem extra gespannen omdat hij voor het eerst voor eigen publiek vloog? Mogelijk heeft Liem het te mooi willen doen.(*7)

Foto 4: Spoor van vernielde bomen aan het eind van de Walsestraat, Huijbergen

Foto 5: Teruggevonden wijzerplaat van Kapitein Liem

Verweer

De opmerkingen over het risicovolle programma vallen niet in goede aarde bij de teamleider van Whisky Four, Henk van Dommelen. Hij voelt zich aangesproken en voert d.d. 28 juli 1965 verweer tegen de opmerking in het rapport dat de vliegfiguur mogelijk te riskant was. Hij doet dat ten overstaan van een commissie van zes hooggeplaatste militairen waaronder Generaal Wolff, de Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten, zelf. Het bezwaar van Van Dommelen richt zich tegen de opmerking dat Liem 'door omstandigheden voortvloeiende uit de opzet van de gevlogen figuur, gedwongen zou zijn geweest lager te gaan vliegen.' Men komt er niet uit. Het vervolg is dat drie maanden later de Raad van Advies van de Luchtmacht op 5 november 1965 een bezoek aan Woensdrecht brengt 'om te komen tot de oplossing van de verschillen van inzicht die bestaan ten aanzien van de vliegtechnische opzet van de betreffende figuur uit het stuntprogramma'. Er worden verschillende vliegers, ook van eerdere Whisky Fourteams, geraadpleegd. Speciaal t.b.v. de Raad van Advies wordt de gewraakte manoeuvre nagevlogen met een getuige in de tweede stoel aan boord. Een vlieger doet dat zelfs zonder G-broek (*8) 'om te ervaren of misschien black-out verschijnselen konden optreden bij het niet juist functioneren c. q. niet aangesloten zijn van de anti G-installatie'. Maar ook dat bleek niet het geval.

Vluchterverslag

In het vluchtverslag staat 'dat alle manoeuvres te trainen zijn, eerst op voldoende hoogte en na ruimschootse beoefening als het beter gaat met krappere marges op lagere hoogten; na ongeveer 150 graden te zijn gedraaid de leider weer kan worden gezien; geen enkel moment naar links behoefde te worden uitgezien; er geen noodzaak bestaat om lager te moeten vliegen teneinde de leider in het oog te houden, ook niet indien "vóórgekomen" wordt op de leider; er geen sprake is van een foutieve opzet.'

Wel wordt gezegd dat 'in het laatste gedeelte van de bocht na de split-up waarbij op lage hoogte wordt gevlogen een maximum aan 'aandachtsverdeling' wordt vereist en dat een gebrek aan aandachtsverdeling op dit punt zou kunnen leiden tot het uit het oog verliezen van de hoogte.' Men snapt niet waarom Liem zoveel is gaan zakken na de split-up. 'Dit was niet nodig; ook niet indien te hard getrokken werd; er was geen enkele aanwijsbare reden voor.' Hiermee worden de bezwarende conclusies wat betreft de gewraakte vliegfiguur uit het eerste proces-verbaal onderuit gehaald. Er is wel een aanbeveling om de vliegfiguren voortaan aan hogerhand en aan andere deskundigen voor te leggen.

Monument

Hoe het met Whisky Four verder is gegaan, las u in de vorige Tijding. Het artikel heeft blijkbaar bij heel wat mensen herinneringen losgemaakt. Het is mooi dat de gemeente Woensdrecht Whisky Four wil eren met een monument. We moeten niet vergeten dat dit stuntteam/demonstratieteam veel meer was dan alleen de crash in 1965. Het team bestond van 1956 t/m 1967 elf jaar lang uit een enthousiaste groep vliegers en onderhoudscrew. Whisky Four maakte furore op nationale en internationale shows, was destijds de trots van de Koninklijke Luchtmacht. Nu is het een stukje geschiedenis van het vliegveld en van onze gemeente op de Brabantse Wal geworden.

Foto 6: Wrak van niet-gebruikte schietstoel

Noten

(1). Lockheed T-33 in Nederland. Hub Groeneveld. NL Books. 2015. Dit type straaljager speelde een grote rol in de opleiding van geallieerde vliegers tijdens de Koude Oorlog en was ook als (les)toestel in Nederland van 1952 tot en met 1971 in gebruik, onder andere op Woensdrecht. Het boek (340 blz.) beschrijft gedocumenteerd de geschiedenis van het toestel.

(2). Jac van Nes is in opdracht van de gemeente Woensdrecht bezig met een monument voor Whisky Four. Het komt op de rotonde bij de kruising Bunkerbaan-Kooiweg.

(3). Coen van den Heuvel. Flash Luchtvaart Winkel / Aviation Shop, Zeelsterstraat 177A, 5652 EG Eindhoven.

(4). Nationaal Archief, Den Haag, Afdeling Luchtmacht Bedrijfsveiligheid, nummer toegang 2.13.165, inventarisnummer 4338.
Foto's en tekening zijn allemaal uit het rapport afkomstig.

(5). 'Trekken' wil zeggen dat de vlieger de knuppel naar zich toe trekt.

(6). Bijlage M proces-verbaal nr. 127 d.d. 24 juni 1965. 'Bij de obductie van het stoffelijk overschot van de kapitein vlieger R.A. Liem werden verschijnselen aangetoond, die wijzen in de richting van het bestaan van een uitgebreid hart-vaat lijden. Deze verschijnselen waren van dien aard, dat zij zouden hebben kunnen leiden tot een acute ziektetoestand tijdens de vlucht, hoewel dit beslist niet noodzakelijkerwijs het geval behoeft te zijn geweest.' In het eindrapport staat de aanbeveling dat 'van alle vliegers in de Koninklijke Luchtmacht ongeacht hun leeftijd, jaarlijks een ECG (hartfilmpje) moet worden gemaakt.'

(7). Ik ontving o.a. een mail van de vroegere buurvrouw van Liem die in de Mahlerstraat in Bergen op Zoom woonde. De piloot was de dag voor de show bij de buren op bezoek geweest en had verteld dat hij zich erg verheugde op de vliegshow op zijn thuisbasis Woensdrecht. 'Is dat dan niet gevaarlijk?', vroeg de buurman. Maar zijn antwoord luidde dat het niet riskant was, omdat ze precies wisten wat ze deden en vaak oefenden. Een andere, toen nog jonge ooggetuige stond bij de familie Liem, toen de vlieger kort voor de start zijn gezin bij de verkeerstoren gedagzegde. Hij vertelde dat de vlieger ontspannen oogde en er blijkbaar zin in had.

(8). De "G-kracht" is de verhouding tussen een kracht en de zwaartekracht. Het wordt vaak aangegeven bij achtbanen of ruimteschepen en in de lucht. Wij ervaren op het aardoppervlak 1 G. 0 G is gewichtloos. In de Python achtbaan in de Efteling ervaar je 3,5 G. De versnellingen die de vliegers van Whisky Four maakten varieerden van 4,5 tot 6,5 G. Om black-out te voorkomen dragen de vliegers een zogenaamde G-broek.

Correctie:
Het gedicht over Whisky Four in de vorige Tijding was niet van Piet Michielsen, maar van Willem Loeff (Bergen op Zoom). ♣

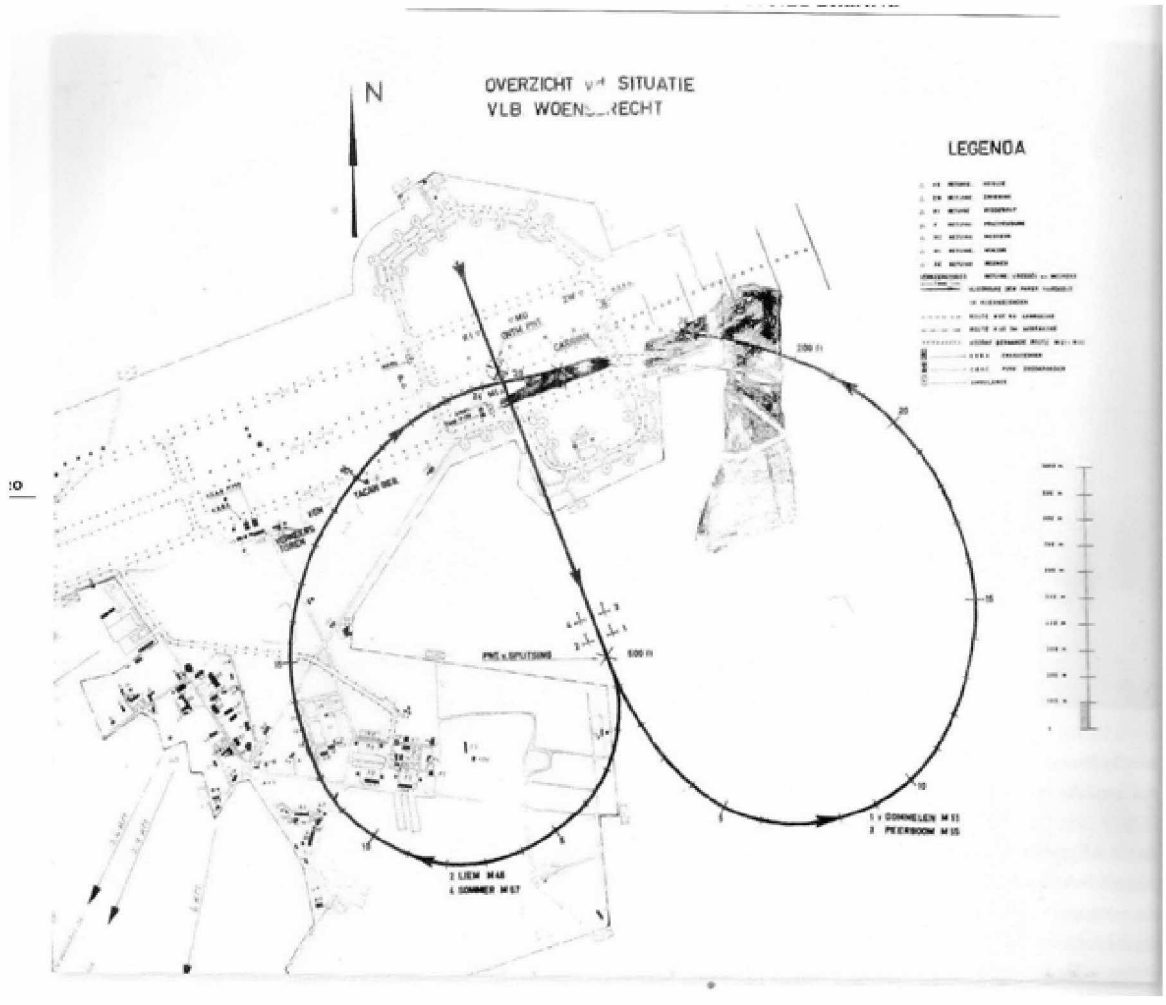

Foto 7: Situatieschets van de bochten die afgelegd werden.

PERIKELEN ROND DE GEMEENTESCHOOL VAN WOENSDRECHT

door Jan van Elzakker

Deel 6

Laatste akte voor bovenmeester Mercx in de Nieuweweg

19 februari 1908: als de openbare vergadering wordt afgesloten deelt de burgemeester IN BESLOTEN VERGADERING MEDE *"DAT HIJ DEN HEER MERCX HOOFD DER SCHOOL ONDERHOUDEN HEEFT OVER VERSCHILLENDE KLACHTEN DIE BIJ HEM, VOORZITTER, WAREN INGEKOMEN",* waarop de heer Mercx beloofde *"IN HET VERVOLG ALLE POGINGEN IN HET WERK TE STELLEN DAT GEENE KLACHTEN OMTRENT HEM MEER ZULLEN INKOMEN TEN EINDE ALDUS IN EENE GOEDE VERSTANDHOUDING TE KOMEN MET HET GEMEENTEBESTUUR."*

Meer ellende voor bovenmeester Jan Mercx

Wat is er in godsnaam nu weer gebeurd? Het antwoord komt uit het ambtelijk verslag van de Commissaris van de Koningin in Noord-Brabant: Mr. A.E.J. baron Van Voorst tot Voorst. Deze moet uit hoofde van zijn representerende taak regelmatig werkbezoeken brengen aan de verschillende gemeentes van zijn ambtsgebied. Zo is hij om de paar jaar ook in onze regio op bezoek, geeft audiënties en legt zijn oor te luisteren bij de burgemeesters, wethouders en secretarissen. En natuurlijk komen de gemeentelijke openbare scholen ter sprake. En met name de (hoofd)-onderwijzers.
Zo vereert hij op 23 juni 1908 Woensdrecht weer met een bezoek, nadat hij 's morgens al in Bergen op Zoom is geweest. Hij verleent audiëntie aan pastoor B.Wijnen en kapelaan B. Smoor. Én aan het hoofd der school, Jan Th. Mercx. Die is dan bijna vijf jaar als hoofd aan de school verbonden en van mening dat de raad van Woensdrecht hem niet voldoende salaris uitkeert waar hij rechtens denkt aanspraak op te maken. De commissaris

A.E.J. van Voorst tot Voorst, commissaris van Noord-Brabant 1894-1928. Collectie Provinciehuis Den Bosch

brengt Mercx aan het verstand dat hij slechts recht heeft op het minimum volgens de wet, en dat het wel zijn eigen schuld zal zijn wanneer de raad niet boven het minimum gaat. De baron schrijft naderhand in zijn reisverslag de onthutsende mededeling, die nergens in de notulen van de raadsvergadering is terug te vinden, dat hij kort tevoren met B. en W. heeft gesproken en hem ter ore is gebracht dat Mercx dronk en dat men over zijn optreden in de school tegenover de kinderen zeer ontevreden was. Zo had bovenmeester Mercx o.a. bij een van de kinderen van gemeentesecretaris Soffers in drift een hele vlok haar uit het hoofd getrokken! En dat had hij natuurlijk niet moeten doen, zeker niet bij een kind van de secretaris, die zowel de rechter- als de linkerhand van de burgemeester was! Burgemeester Moors is het altijd eens met zijn secretaris. En ….. enige jaren later zal de zoon van Moors, *'Frie van de burger'*, met een dochter, *'Eugenie van de sik'* Soffers trouwen!

Maar op 12 juli 1908 springen W.P. Swering, de voorzitter en A.W. Bos, de 1e secretaris van de R.K. Onderwijzersbond in het bisdom Breda, in de bres voor Mercx én Verdult[1], want die had ook niets erbij gekregen. Zij willen vastgesteld hebben dat de eerste f75,- en de tweede f 50,- boven het wettelijke minimum moet toegekend worden, *'omdat zij met ijver en toewijding en naar beste krachten hun taak in school vervuld hebben'!* Ze mogen daar *'in verhouding tot de andere onderwijzers aanspraak op maken en dit vooral ook ter wille van hun gezin'.*

De bondsbestuurders hebben succes, want op 22 oktober grijpt het provinciaal bestuur in: de heer Mercx krijgt, met terugwerkende kracht, vanaf 1 januari dat jaar f 1150,- als jaarwedde.

Terwijl met 10 tegen 0 stemmen ondertussen wethouder Dietvors is herbenoemd op 1 september 1908 komt de school én Mercx in wat rustiger vaarwater. Vacatures ontstaan en worden zo goed en zo kwaad als het kan opgevuld. Zo is Mercx toch herhalingsonderwijs gaan geven toen Eggermont vertrok en verlengt die taak per 1 november 1909 waarvoor hij f 0,60 per uur krijgt.

Het jaar erna is er alweer een vacature op zijn school en moet een zesde onderwijzer worden benoemd. Er zijn drie sollicitanten waarvoor Mercx een voordracht moet doen: L.C.Hardus uit Bergen op Zoom, A.J. Bastiaanse uit Wouw en E.C. (Edouardus) de Moor vanuit Nieuw-Vosmeer, maar afkomstig van Hoogerheide tegenover het Pannenhuis op de hoek van de Doelstraat.

Mercx meldt in de voordracht dat zij hem alle drie bekend zijn als zijn leerlingen van de Rijks-Normaalschool in Bergen op Zoom. Hij geeft de voorkeur aan E. de Moor met steun van arrondissementsopziener Juten die ze alle drie *'flink en degelijk'* vindt. Uit de sollicitanten wordt dan ook door het hoofd van de school Edouard Cornelis de Moor bij het gemeentebestuur aanbevolen. Die heeft hij immers eerder als kwekeling en invaller goed leren kennen, is afkomstig als allochtone inwoner van de gemeente, kent veel mensen en wordt dóór velen gekend. En het advies van schoolopziener Juten is ook positief. Per 8 januari 1911 wordt Edouard Cornelis de Moor, met 11 stemmen!, benoemd tot onderwijzer in de Nieuweweg en zal dat jaar een salaris ontvangen van f490,27. De jaren 1912 en 1913 ontvangt hij f 500,- en in 1914 f 575,-.

Nieuwe aanbouw

Rond deze tijd ligt er toch weer conflictstof gereed. Het gezin van Jan Mercx breidt zich in de loop der jaren steeds verder uit. Na zijn intrek met vrouw en vier kinderen (Wim, Hendrik, Anna en Toon) in de woning naast de school, zijn er intussen drie bijgekomen (Maria, Corrie, Frans). Het huis is te klein. Reden genoeg - er zullen er nog vijf volgen -

1. Hij had in een brief van 18 maart 1908 vastgesteld dat Vermaat 'f 150,- boven het minimum staat'!

voor uitbreiding van de woonruimte. Het verzoek daartoe wordt in de raad behandeld in de vergadering van 2 augustus 1911, nadat het bouwprobleem in de vorige vergadering ook al ter sprake was gekomen, met name voor uitbreiding van zijn schuurtje.
In deze raadsvergadering van 2 augustus deelt de burgemeester mede dat B en W én de gemeenteopzichter ter plaatse zijn gaan zien en dat laatstgenoemde opgedragen is een plan met begroting op te maken voor het bijbouwen van twee kamers aan het huis van het hoofd der school, waarvan tot heden echter nog niets is ingekomen. Dietvors vindt dat het Rijk wel subsidie zou mogen geven daar hij destijds er op gewezen heeft *'dat het gebouw te klein en te bekrompen was'*.
Uiteindelijk worden door de raad, *'na breedvoerige bespreking'* alle verbouwingsplannen, met twee variaties, van f 1525,- en f 1300,- met 6 tegen 4 stemmen verworpen: geen aanbouw van twee kamers, geen verlenging van de gang, geen verplaatsing van de privaten (totaal f 1300,-), geen verbouwing van een bergplaats, geen doorloop van de zolder boven het bestaande schuurtje, enz. Mercx moet zich danig gepakt hebben gevoeld.

Wie welke lobby heeft gevoerd weten we niet, maar op 5 september 1911 komt wethouder Dietvors terug op de verbouwingskwestie betreffende de onderwijzerswoning omdat tijdens de vorige vergadering niet definitief is uitgemaakt of er wel of niet verbouwd moet worden, en dan stellen ze achteraf wel vast voor welk bedrag. Nu 7 stemmen vóór en 4 tegen een verbouwing. En de keuze komt op een verbouwing voor een bedrag van f 750,-
Ook het veranderen van de bergplaats à f 25,- wordt goedgekeurd.

↑ *Hautain, arrogant, zelfverzekerd, maar zeker op zijn minst MARKANT*

Als dan eindelijk in oktober de plannen gerealiseerd moeten worden komen de heren tot de conclusie dat f 750,- te min is om iets goeds van de woning te maken. F 2000,- is er nodig mits dat een buitengewone rijkssubsidie voor de verbouwing van de onderwijzerswoning wordt verleend. Aldus wordt besloten in december.

Kinderen naar huis

Lijkt de verbouwingsirritatie voorbij, begint er nu weer wat ruis op te treden in de verhoudingen. De aanleiding is het feit dat op 16 november 1911 Mercx drie klassen naar huis heeft gestuurd. Daar heeft hij vooraf, naar zijn idee rechtvaardige, redenen voor opgegeven, want: *meester Werten verzuimt wegens ziekte al vanaf 9 november; de vrouw van meester Vermaat heeft de dokter 's nachts bij hem moeten halen en meester Bogaert heeft verlof genomen om 'inkoopen te doen'* (voor zijn huwelijk; jve). Dat lijkt uitgepraat.
Maar als dan enige tijd later, op 1 mei 1912, de mededeling van GS komt dat er geen subsidie voor de verbouwing van de onderwij-

zerswoning wordt verleend…… en als op 10 mei 1912 meester Vermaat ziek is, stuurt Mercx die klas naar huis!
Voorts ergert hij zich dat er lessen uitvallen omdat de school op 28 en 29 juni als keuringsplaats voor de Nationale Militie voor de lichting 1913 dienst moet gaan doen. Mercx gaat op zijn strepen staan, wil de wet handhaven en vindt dat B en W die *ERNSTIG OVERTREDEN*. En bovendien vraagt hij het gemeentebestuur *wanneer het besluit van oktober 1911 wordt uitgevoerd om de veiligheid van de ons toevertrouwde kinderen te kunnen verzekeren*. Dit naar aanleiding van de gebeurtenissen van 31 juli van het vorige jaar toen het dorp en de school geteisterd werden door hevig onweer. Gelukkig is de school met 250 kinderen binnen niet getroffen.
Maar er moet wel wat gebeuren. De maatregelen worden besproken: alle deuren moeten naar buiten kunnen draaien en het hele complex, school en woning, in een kooi gevat worden *'zoals de jongste onderzoekingen van Dr. Van Gulik te Wageningen geleerd hebben beter te zijn dan een oude bliksemafleiderconstructie'*. En *´De gebouwen staan op een hoogte van ongeveer 27 m +A.P.'*
Volgens KB (=Koninklijk Besluit) van 25 juni 1912 moeten vóór 1 januari 1914 alle schoollokalen aan de nieuwe wettelijke verplichtingen voldoen. Aannemer Alphons Groffen geeft een verklaring af dat per 5 november 1912 de "*gemeenteschool geheel voldoet volgens de bijzijnde bepalingen*". De veiligheid voor de kinderen is weer in orde.

Dan lijkt de tijd rijp voor reprimandes. In een brief van 24 juli 1912 van schoolopziener Schulinck van het district Breda stelt deze vast dat *'Mercx, op 12, 13, 15, en 16 juli alle kinderen naar huis heeft gestuurd in verband met de hitte'*! Schulinck vindt die daad wel *verklaarbaar, wellicht verschoonbaar*. Hij mist echter wel *het recht op eigen gezag* schoolkinderen weg te zenden. Mercx moet weer de nodige kritiek over zich heen gekregen hebben!
Mercx geeft in zijn vrije tijd Kennis der Natuurles aan de bijzondere kweekschool bij JMJ in Hoogerheide en wil zijn bazen toch wel te vriend houden. Tijd dus weer voor een 'slijm-slijmbrief'. Op 29 juli 1912 schrijft hij: *"tikte (ik) een prachtige collectie voortbrengselen uit de Nederlandsche koloniën op de kop"*. Hij schenkt die de school, maar er moet wel een kast voor gemaakt worden. '*Kom eens een kijkje nemen bij die Indische producten'*, zo nodigt hij de burgemeester uit. Hij lijkt daarmee andermaal zijn goede wil tot samenwerking te tonen. Maar of het helpt? Want in augustus verzoekt de griffier van de provincie, namens GS, in een brief aan burgemeester en wethouders hem specifiek te willen mededelen *in welk opzicht de goede gang van het onderwijs te wensen overlaat*. Dit naar aanleiding van een klacht ingestuurd door de schoolmeesters Bogaert en Vermaat.

En op 13 oktober 1912 ligt er weer een brief aan B en W in verband met een klacht over de verstoorde verstandhoudingen. Zo modderen ze maar door in dat jaar… Alles bij elkaar is 1912 een periode geweest met veel gezagsondermijnende perikelen.

De Commissaris van de Koningin komt weer

Als deze baron Van Voorst tot Voorst in 1912 weer in de gemeente Woensdrecht komt, heeft hij de verhoudingen aardig door, na te zijn bijgepraat over een en ander. Hij schrijft in zijn verslag:
'(burgemeester) ***Moors heeft het veel te druk met zijn administratieve en financiële werkzaamheden.'*** **En verder zegt hij: '***in verband met de exploitatie van de poldergronden voor zichzelf en voor de Heeren Völcker en Van der Duijn, zoo druk, dat hij heel veel moet overlaten aan de secretaris.'*
Hij concludeert dat: ***'de wethouder Dietvors feitelijk de burgemeester is'.***

Ook Mercx zal wel geweten hebben hoe de hazen liepen!

Toch was er ook nog reden voor feest op het dorp Hoogerheide in 1912, want de nieuwe kerk werd in gebruik genomen. We zien op de foto o.a. m*isdienaar Tiest Suijkerbuijk naast de lange man staand voor de grote kerkdeur rechts. Verder 2e rij rechts vooraan met kroontjes in het haar: de twee zusjes Maria en Cornelia Mercx.*

↓ *voor de liefhebbers alle namen.*

Pantoffels

Dan gaat een raadslid ook nog een duit in het zakje doen. In de raadsvergadering van 29 januari 1913 deelt de heer P.J.Goris mede dat hij klachten heeft ontvangen van ouders van leerlingen vanwege het feit *dat het hoofd der school schoenen en pantoffels zou verkopen aan schoolgaande kinderen.* Hij kan namen noemen van ouders die hun kind geld meegeven om pantoffels te kopen! Naar zijn mening is dat strijdig met de wet. De burgemeester gelooft het niet en belooft het te onderzoeken. Wij weten niet hoe dat is afgelopen, maar bevorderlijk voor een werkbare sfeer zal het niet geweest zijn!

Algemene personele bezetting in Woensdrecht

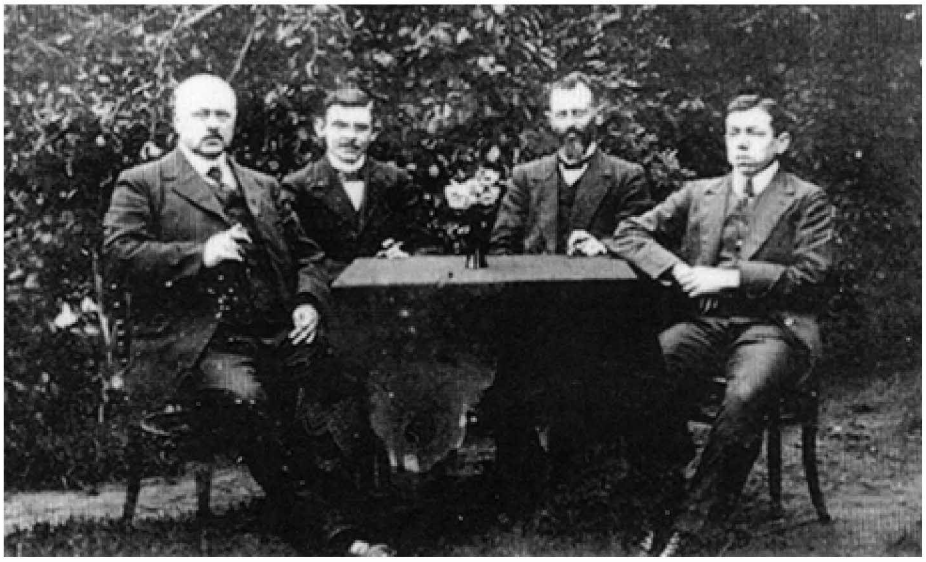

De foto die eerder verwarring bracht: onderwijzend personeel van de jongensschool Nieuweweg 1915. V.l.n.r. J.Vermaat, Hermans, Mercx en Cartens →

Wie treffen we in 1913 aan op de school en wat verdienden zij op jaarbasis?

Bovenmeester Mercx f 1150, Bogaert (1 aug. weg naar Leiden), Neve (vanaf 16 nov. aangesteld), Werten tot 11 juni (op die dag overleden), Cartens (vanaf 8 september aangesteld), en Verdult f 900, Vermaat f 950 en De Moor f 500 (het gehele jaar).

En wie stonden verder aan het roer van bestuur en dienstverlening in de twee dorpen in het hetzelfde jaar?

Andere functies per 12 november 1913 en salarissen in de gemeente:
- Eugène M. G. Moors, burgemeester f 800,-
- L.S. Soffers, secretaris f 950,- + als ontvanger f 350,- + als ambtenaar vd Burg. Stand f 160,-
- P.J. Soffers, klerk ter secretarie f 350, - + ambt. vd Burg. Stand f 20,-
- L. Hertogs (Looike!), veldwachter f 700,-
- A.H. de Bruijn, geneesheer f 700,-
- C.G. van Bek, vroedvrouw f 250,-
- P.J. de Moor, wegwerker f 260,-
- A.L. Groffen, bouwkundig opzichter f 100,-
- A. Adriaansen, nachtwaker f 185,-
- P.G.M. Verdult, telefoonkantoorhouder f 125,- + telegrambesteller f 40,-
- P.J. van Opdorp, hulptelefoon- en hulptelegraafkantoorhouder f 100,-

1914

Het jaar 1914 staat geheel in het teken van de Eerste Wereldoorlog en haar vluchtelingen. Het brengt veel ongemak en ergernis met zich mee: Mercx moet op school lokalen afstaan voor de opvang van vluchtelingen, voor de voedseldistributie en een lokaal als hospitaal. En Belgische kinderen een plaatsje bezorgen in de klassen als daar om wordt verzocht. Een en ander verloopt blijkbaar soepel, maar hij verzucht wel eind oktober 1914: *"Onze lokalen zijn Goddank weer leeg. Alleen 't ene lokaal dat als hospitaal dient moet intact blijven."*
Een paar maanden later 'smeekt' Jan Mercx de burgemeester om de laagste klas na drie maanden weer hun lokaal terug te geven. Maar het is nog steeds niet schoongemaakt! Hij heeft de klas weer naar huis gestuurd! En dat wordt hem niet in dank afgenomen waarschijnlijk. Is improviseren niet de sterkste kant van Mercx?

De school moet f 8,70 voor 58 hl steenkolen bijbetalen. Dat is 15 cent per hectoliter meer dan was verwacht. Mercx verwijt de burgemeester: *"Waarom wordt er dan niet voor de school met vlijt gezorgd? Dit is zeker, ik, dubbel onderstreept, laat onze 285 kinderen absoluut geen kou lijden"*.
Behoudens deze laatste ergernis verloopt het verder tot en met 1915 redelijk.

Een staaltje kruiwagenwerk van Dietvors

Als onderwijzer Edouard de Moor –ondanks onze neutraliteit in WOI- in 1916 gemobiliseerd wordt, valt er een gat op de school aan de Nieuweweg.
Op 15 april 1916 richt wethouder[2] Frits Dietvors uit het niets een aanbevelingsbrief aan het gemeentebestuur; dus aan zichzelf eigenlijk. Hij probeert de benoeming van Piet Aerssens uit Woensdrecht te bewerkstelligen. Piet is een *'zoon van de Weduwe Joh. Aerssens, leerling der Bisschoppelijke Kweekschool te Oudenbosch, die deze week geslaagd is als onderwijzer; de acte vrije en ordeoefeningen en het diploma Godsdienst heeft hij reeds vroeger behaald; dat hij een goed student is, is mij reeds meermaalen uit zijne bulletin's gebleken, zijne schitterende afgelegde examens getuigen ook zulks'*. Ook de Arondissementsschoolopziener te Bergen op Zoom bleek zich geheel te kunnen verenigen met het voorstel van B en W om de plaats van de onderwijzer E. de Moor tijdelijk en op diens kosten te doen vervullen door onderwijzer P.J. Aerssens.
Dietvors heeft waarschijnlijk opgevangen dat Edouard de Moor ontslag aan gaat vragen, wat zou betekenen dat die tijdelijke baan van Aarssens mettertijd omgezet zou kunnen worden in een vaste baan.
Wat verder interessant is in de brief van Dietvors is het argument dat *'ruim twee jaren er een werkkracht aan de school te weinig is* (geweest, jve), *waardoor het onderwijs mijns inziens niet wordt bevorderd; nu zijn wij in de gelegenheid over een beste werkkracht te kunnen beschikken; zulks zou natuurlijk moeten geschieden buiten bezwaar van de gemeentekas, als hem het hier bestaande aanvangstractement wordt toegekend en zulks in afkorting van het tractement van De Moor, zal dit zeer billijk zijn te noemen'*. En hij gaat verder: *'Mij is bekend dat Mercx bij B. en W. en de Arr. Schoolopziener deze zaak aanhangig wil maken; niet om* ***hiermede Mercx aangenaam te zijn, wat voor U geen nader betoog zal behoeven,*** *maar louter ter bevordering van de goede gang van het onderwijs en ter wille van de arme weduwe Aerssens die zooveel voor haar zoon (laat staan te veel) heeft opgeofferd, en haar zoon die nu bij zijn tijdelijke aanstelling in de gelegenheid zal komen zich in zijn vak praktisch te bekwamen wil ik gaarne die zaak steunen'*. Als dat geen lobby is

2. en beroemd secretaris/voorvechter van de tot stand gekomen stichting/ oprichting van kerk en parochie van Woensdrecht

richting burgemeester en zichzelf als wethouder! Dat Mercx ermee uit de brand geraakt door weer voltallig te zijn, lijken ze op de koop toe te willen nemen! En hij besluit: '*Aangezien het hier een goede zaak geldt durf ik ten volste vertrouwen dat een en ander bij U in goede aarde zal vallen'*. Tjonge, tjonge,……
Inderdaad wordt Aerssens op 2 juli 1916 benoemd in de plaats van de opgeroepen Edouard de Moor. Gelukkig tijdelijk zoals zal blijken. Maar op dat moment heeft Dietvors zijn zin! En zoals hij al heeft verwacht stuurt op 29 augustus 1916 Edouard de Moor* zijn verzoek tot ontslag vanuit Numansdorp, waar hij gelegerd is. In dienst leerden jongemannen een andere wereld kennen door contacten met jongeren van elders. Hun horizon verbreedde zich. Edouard zou zijn geluk gaan beproeven als onderwijzer in Amsterdam.

Maar Aerssens heeft intussen het perspectief op een verlenging van zijn werk in Woensdrecht blijkbaar niet afgewacht, want we vinden zijn sollicitatiebrief van 23 september 1916 vanuit zijn betrekking in Wouw(?) naar een onderwijzersbenoeming in de Nieuweweg! Wat is er met Aerssens gebeurd, dat hij zo snel is vertrokken en nu weer terug wil? Fraai is het in ieder geval niet geweest gezien Juten zich afvraagt in zijn brief van 25 september vooruitlopend op die benoeming, of *'het dan wel aan te bevelen is zulke lastposten te benoemen'!*
'Reeds nu meen ik U deze opmerking te mogen maken wanneer ik mij goed herinner, hebben én Uw voorzitter én Uw secretaris mij indertijd mondeling medegedeeld, dat ALLERLEI ONGENAAMHEDEN WAREN ONDERVONDEN VAN DEN TIJDELIJKEN ONDERWIJZER AERSSENS'!
Dietvors zal wel spijt hebben gekregen van zijn lobby…
Hoe het Aerssens verder is vergaan vermeldt de geschiedenis niet.

* Na even onbevoegd les te hebben gegeven als kwekeling aan de school in de Nieuweweg ging hij twee jaar naar de school in de Achttien Huizen, vanaf 1909 staat hij twee jaar voor de klas in Nieuw Vossemeer waar hij ook enige jaren woont en tot in 1916 weer in de Nieuweweg.

**In een brief van 30 april 1916 deelt Mercx, als het ware langs zijn neus weg, direct gericht aan burgemeester Moors mee dat Aerssens een oud-leerling is en hij het wel ziet zitten met hem. Ook maakt Mercx gebruik van de gelegenheid (weer zo'n tactisch slijm-slijmmoment) en brengt hij te berde dat *' ik op 1 Mei 12 ½ jaar hoofd der school ben in Woensdrecht én op 1 Mei een mijner leerlingen als onderwijzer optreedt in onze school'*: een jubileumgratificatie zou hem zeer welkom zijn! Hij geeft nog, in een P.S, de tip: 'Van Regeeringswege ontvangen we totaal niets'.
Mercx heeft helaas met deze tactiek zijn doel niet bereikt! Hij kreeg de gratificatie niet.**

Het net sluit zich

Als op 30 april 1917 burgemeester Moors eervol ontslag krijgt vanwege het *'gemis van 3 zoons in militaire dienst en aan het hoofd staat van een groot bedrijf'*, en Dietvors hem gaat vervangen, wordt op 4 juli 1917 bij KB J.J.M. Rubert benoemd als burgemeester van Woensdrecht. Dat lijkt de stap voor de ondergang van Jan Th. Mercx!

Rubert treedt aan op 8 augustus 1917 en stelt vast in zijn eerste optreden dat er 90 BIERHUIZEN in de gemeente zijn. En die moeten minstens 40 vierkante meter groot en 3 meter 'tot de bintlaag hoog zijn.' Zijn toon is gezet. Rubert werd dé burgemeester en zal de regentenfamilies van Moors, Soffers, enz opzij zetten.

En als de Commissaris van de Koningin op 16 augustus 1917 weer in Woensdrecht komt, is Eugène Moors sinds twee maanden opgevolgd door burgemeester Rubert. Er is een nieuwe gemeentehuis[3] gebouwd, dat nog wel niet helemaal klaar is, maar '*waar voor hem de groote moeilijkheid hierin bestaat, dat wethouder Dietvors, die tijdens Moors gedurende vele jaren feitelijk burgemeester was, door hem ontroond moet worden'!* De commissaris krijgt Moors op audiëntie om hem te vertellen dat het met Rubert '*best zou gaan*'. Overigens: Eugène Moors blijkt wel als raadslid dicht bij het vuur te zijn blijven zitten!

V.l.n.r. oud-burgemeester Eugène Moors, de nieuwe burgemeester J.J.M. Rubert en wethouder Dietvors

Triest is de constatering in dat jaar 1917 dat de Commissaris vd K opmerkt: '*Schoolhoofd Mercx drinkt nog; de burgemeester Rubert heeft met hem een ernstigen strijd aangebonden; ik hoop dat hij overwinnaar zal blijven*'. Jan Mercx had overigens wel wat steun kunnen gebruiken want op 12 en 15 juni waren ondertussen twee dochtertjes van hem, resp. Theodora (5) en Gertruda (2) overleden. Wat een ramp moet dat voor de familie Mercx geweest zijn. Voor Mercx zal het zijn strijd tegen de drankzucht niet ten goede zijn gekomen. Maar hoe moet mevrouw Mercx – volgens haar oudste kleinzoon een zachtaardige, volgzame vrouw - , al dit leed verwerkt hebben?

In een geheime vergadering van de raad wordt ter sprake gebracht '*het optreden van het hoofd der school ten opzichte van den Burgemeester en het College van Burgemeester en Wethouders en den treurigen toestand van het onderwijs aan zijne school, waarop met algemeene stemmen besloten is, de heer Mercx te verzoeken, dat hij zorgt binnen 6 maanden eene andere betrekking te hebben terwijl Burg en Weth worden uitgenodigd een voorstel te doen hem met 1 april 1918 uit zijne betrekking als hoofd der school te ontslagen(!)*'

Een maand later, op 4 september pakt Rubert de bovenmeester aan.

3. In 2007 afgebroken, nu, in 2015 in moderne vorm, wel in dezelfde stijl als vroeger, maar nu als appartementengebouw met winkelruimte, nagemaakt. Met meevallend resultaat, tussen kunst en kitsch overigens. Vooral de constant toelachende rookworst is een succes als je op het terras op het mooie plein zult zitten.

Veelzeggende brief

Eind dat jaar komt plotseling de naam van Govert van den Heuvel op de proppen in een brief, VERTROUWELIJK, van schoolopziener Juten aan de Heer Burgemeester (Rubert): *"Van den heer Verbeeten had ik van de plannen van Van den Heuvel gehoord: hij had ze van U vernomen. Daar had niets van kunnen komen, dan nog meer ellende. Van den Heuvel en Mercx zijn geslagen vijanden, uit den tijd dat beiden te Huijbergen landbouwcursus gaven en Mercx van den Heuvel brutaliseerde.*
Daarom was het al abnormaal dat Van den Heuvel zich nu onder Mercx zou plaatsen; dat kan alleen zijn met de bedoeling hem op zijn beurt eens te gaan pesten, en daar kunnen wij als autoriteiten toch niet toe medewerken; Van den Heuvel is een zeer goed schoolhoofd en een uitmuntend onderwijzer, maar als mensch is hij zeer geborneerd, zoodat men zelfs een proberen om de spons te halen over wat vroeger gebeurd is, niet van hem kan verwachten."

Hoe deze brief van Juten te duiden? Wat is er allemaal tussen Mercx en Van den Heuvel gebeurd? En heeft Van den Heuvel 'lucht' gekregen van de ontslagaanzegging van Mercx en al een balletje opgeworpen hoe hij in de markt ligt in Woensdrecht, terwijl hij hoofd van de school is in Huijbergen? In ieder geval zal hij later schoolhoofd worden in Woensdrecht.

In diezelfde brief geeft Juten als uitsmijter nog even zijn mening over een nieuwe sollicitant:
"Nu Kwanten, 't is een arme kerel en daarom moet ik U verzoeken om, wat ik schrijven ga, niet buiten de vergadering van B. en W. te laten komen. Hij is van uiterlijk een scharenslijper op zijn Zondags, een onderwijzer van niets (vroeger was hij te Heen, in mijn arrondissement) en – wat het ergste is- hij vergaat van de schulden. Vroeger heeft men in Uwe gemeente in den heer Werten iets dergelijks gehad en ik geloof niet, dat men naar een repetitie zal verlangen.
Met zulk een voordracht van één kan ik geen genoegen nemen."
Hoogachtend en vriendschappelijk Uw dienstwillige W. Juten

"Het laagste peil van de geheele provincie!"

Mercx treft het ook niet altijd met zijn personeel. Want neem nou meester Bastiaanse. Hij kan van sommige Woensdrechtse jongetjes geen baas worden: "*Leon van Opdorp, Jan Weijts, Adr. De Kort, Charles de Moor. Niets helpt met waarschuwen. Ze zullen hem gooien, slaan, de fiets stuk trappen , enz. enz. Bastiaanse kan ze niet de baas."* En: *"blijkbaar worden die jongens thuis terdege gesteund; " 't Is Jan Bastiaanse maar"*. Mercx heeft ze een paar keer na doen blijven en vandaag *'heb ik ze zonder eten hier gehouden. En nu hebben we vanmiddag allerlei relletjes gehad met Van Opdorp jr. en een Belg en nu pas nog met Vader de Moor en Zoon, die ik allen naar U (de burgemeester, jve) heb gezonden."*

Maar het houdt niet op. Nog een moeilijkheid dient zich aan voor Mercx: de kwestie rond (de Commissie tot) wering van het schoolverzuim.
Als in 1900 de Wet op de Leerplicht wordt ingevoerd onder minister Goeman Borgesius gaat dat gepaard met de verplichting te handhaven middels een te benoemen drietal personen uit de gemeente. Die moet de controle op de Leerplichtwet gaan uitvoeren. Vaak is de voorzitter van die commissie het hoofd der school. In ons geval is dat dan rond deze tijd Jan Mercx. In een brief van Gedeputeerde Staten van 30 december 1918 aan de Gemeente Woensdrecht steken zij niet onder stoelen of banken wat ze vinden van de school in onze gemeente. GS erkennen m.b.t. een nieuwe regeling van de salariëring *"dat er redenen zijn, die zekere voorzorgen ten opzichte van het tegenwoordige*

hoofd der school rechtvaardigen. En aangenomen, dat beschuldiging van gebrek aan diens ijver en geschiktheid, die in de memorie van toelichting tegen geheel het onderwijzend personeel wordt uitgesproken, gegrond is, dan zou het niet onbillijk zijn en evenmin ondoelmatig kunnen worden genoemd, wanneer ook aan de onderwijzers boven een vaste jaarwedde, een belooning werd toegekend bij gebleken dienstijver. Die vaste jaarwedde zou echter én voor het hoofd én voor de onderwijzers zoo groot moeten zijn, dat hun betrekking hun een behoorlijk bestaan gaf
en dat de hoogere belooning dus een prikkel bleef, om dat bestaan te verbeteren door ijver vóór en toewijding áán hun werkkring." En verder: "*De toestand van het onderwijs van de openbare school te Woensdrecht is in vele opzichten slechts in geen enkel opzicht bevredigend.*"

← *Te deftig? "Die in Woensdrecht niet op zijn plaats is……"*

De toon van moedeloosheid die uit de memorie van toelichting spreekt, bevreemdt de voorzitter van Gedeputeerde Staten niet. Maar hij draagt nog wel een 'verzachtende' omstandigheid aan door te stellen dat men 'in het oog dient te houden', *"dat de toestand nooit goed of zelfs maar bevredigend is geweest, zooals mij blijkt uit de rapporten van mijn beide ambtsvoorgangers."*

Een ander punt dat door Mercx wordt gebruikt, blijkbaar in een verweer, om de slechte kwaliteit van het onderwijs te verklaren zijn de ontstellend hoge cijfers van schoolverzuim: die over 1918 tot dan toe zijn iets gunstiger dan die over 1917, *"maar het aantal ongeoorloofde schoolverzuimen is toch nog altijd enorm: 1520 in April, 1764 in Mei, 2542 in Juni, 2721 in Juli. Daarbij komt dat de Leerplichtwet zéér slap wordt toegepast. De commissie tot wering van schoolverzuim vergaderde in 1917 voor het eerst op 13 September, voor die in 1918 voor het eerst op 5 Augustus."*

Verder stelt GS vast dat het personeel voortdurend wisselt: in tien jaar waren er twaalf mutaties en meestal verliepen er maanden voordat de vacatures waren aangevuld. Ze geven wel toe dat het moeilijke jaren geweest zijn voor de school sinds augustus 1914 door die Eerste Wereldoorlog: met de gevolgen van de mobilisatie met zijn grensbewakingstroepen en inkwartiering, van de duizenden Belgische vluchtelingen, van de smokkelhandel, van het gebrek aan werkkrachten voor de landbouw…. GS willen hiermee het personeel *'niet vrij pleiten, maar bij een verstandige leiding van het hoofd van de school, die in Woensdrecht niet op zijn plaats is en sinds maanden naar een andere betrekking zoekt, en bij meer toewijding van het personeel, zouden de ongunstige omstandigheden, waarin de school verkeert, minder diep hebben ingewerkt, maar de beste leiding en de grootste toewijding zouden die omstandigheden niet hebben kunnen neutraliseren.'*

De aanpak van de nieuwe burgemeester, Rubert, lijkt zijn vruchten al te hebben afgeworpen, *'al hebben zij, in den korten tijd dat hij de gemeente bestuurt, den toestand uit den aard niet goed kunnen maken. Ik ben overtuigd dat die zorgen ook in de toekomst haar invloed niet zullen missen, vooral wanneer de onderwijzers door een behoorlijke salarieering hun taak met meer lust gaan vervullen en met meer wilskracht het hoofd bieden aan de ongunst der omstandigheden, waaronder zij werken.'*
De voorzitter van GS steunt hiermee het idee van de schoolopziener om het personeel aan de school met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 1918 de salarissen te verhogen en dit aan de gemeente op te leggen!
Over de salarissen heeft ook Vermaat in een brief aan de raad het voor zijn collega's opgenomen en vraagt *"zonder eenige beperkende bepaling omtrent ijver en trouwe plichtsbetrachting"* driejaarlijkse verhoging van de wedden. Eigenlijk had Dietvors een bedankje verwacht over de nieuwe salariëring en wil absoluut niet naar driejaarlijkse verhogingen *"en wel om rede dat de Districts-Schoolopziener zelf verklaarde dat het OPENBAAR ONDERWIJS IN WOENSDRECHT OP HET LAAGSTE PEIL VAN DE GEHEELE PROVINCIE STAAT."* Voorzitter Rubert en P. Goris zijn het met Dietvors eens en men neemt het voorstel van Vermaat ter kennisgeving aan.
Maar de raad haalt bakzeil. Na een geheime zitting komt de raad met een nieuwe regeling voor de Jaarwedden van de Onderwijzers. Ze moesten wel van Gedeputeerde Staten! Vermaat krijgt zijn zin: driejaarlijkse verhogingen! Hoofd tussen 12-15 dienstjaren:

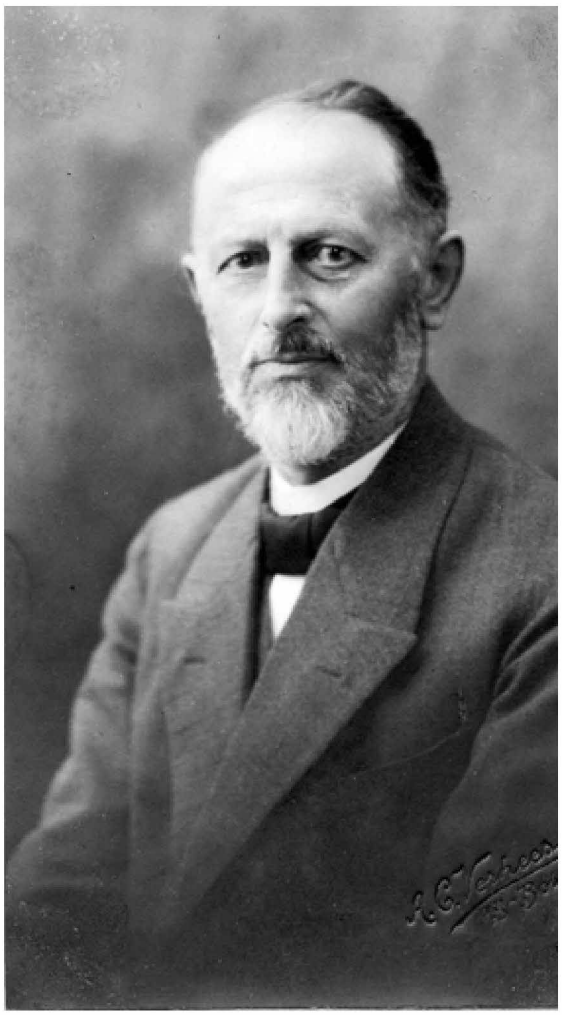

f 1450,-! Voor allerlei andere vakgebieden waarvoor aktes vereist zijn om les in te geven levert dat extra op. Sinds een paar jaar worden de weddes maandelijks betaald i.p.v. per kwartaal. Woensdrecht moet zich neerleggen bij de beslissing van Gedeputeerde Staten.
Die zullen overstag gegaan zijn om iedereen aan school een nieuwe start te laten maken en hun goede wil te tonen.

Mercx verkoopt zijn huid duur

In een brief van 7 april 1919 (!), 15 maanden later, deelt schoolhoofd Jan Mercx aan de raad der gemeente Woensdrecht min of meer triomfantelijk mee, dat hij op 4 april *'met algemeene stemmen benoemd is tot hoofd der school aan de 1e Openbare school te Beltrum in de gemeente Eibergen.'* Hij vraagt eervol ontslag per 1 juni a.s., zegt hartelijk dank voor het *'groote vertrouwen dat hij 15 en een half jaar heeft mogen genieten, wenscht iedereen alle goeds toe'*, maar vooral, tot slot, dankt hij *'namens Vrouw en kinderen U hartelijk ervoor, dat ons nieuw salaris is uitbetaald met ingang van 1 Januari 1918.'*
De gemeente, lees burgemeester Rubert,

verleent alle medewerking voor een spoedig vertrek! De verhoudingen waren te verstoord voor Mercx om nog een nieuwe start te kunnen maken. En dat had Rubert, de nieuwe burgemeester, goed ingeschat. Hij had immers al een goed alternatief achter de hand: Govert van den Heuvel.
Mercx heeft dat natuurlijk geweten en haalt alles uit de kast nog wat voordelen uit de ontstane situatie te halen. Op dezelfde dag, 7 april 1919, heeft Jan Mercx nog wel een praktisch verzoek want hij zal bij zijn vertrek van hier 25 prachtige fruitbomen in zijn tuin achterlaten, *'die nu alle hun bruidspak aan hebben en volop rendeeren'*.
'Gaarne zou ik hebben, dat U die boomen van mij overneemt, tegen f 10,- per stuk. Dat is absoluut weinig voor die prachtboomen.
Het zal me genoegen doen, dat U voor heg, rozen en andere heestergewassen, die ook tot mijn aanplant behooren, zelf een billijke vergoeding vaststelt, opdat ook die door mijn opvolger genoten kunnen worden.' Uw dienaar, J.Th. Mercx.
In wederom een geheime vergadering deelt de voorzitter mee dat hij e.e.a. heeft doen schatten door Jos Mens, boomkweker te Woensdrecht, die de waarde getaxeerd heeft op f 220,-. Hij stelt voor dit aan te nemen. En zo geschiedt tijdens de raadsvergadering van 8 april.
Alles kan Mercx vragen, zo lijkt het.

Op 1 mei 1919 schrijft Jan Mercx nog een verzoekbrief. Het lijkt erop dat de Edelachtbare Heeren van Woensdrecht hem niets meer in de weg willen leggen om te vertrekken. Hij krijgt zelfs de hele laatste week van mei vrij om op tijd alles ingepakt te hebben en op tijd op het station van Groenlo te zijn. Tot slot wil hij ook op de laatste dag, zaterdag 24 mei, vóór 10 uur alles financieel afgewerkt hebben met de gemeente.

En zo verdwijnt op die dag, naar we mogen aannemen onder trieste omstandigheden, deze markante bovenmeester met vrouw en acht kinderen uit het straatbeeld van de gemeente Woensdrecht. Dit vertrek verliep uiterst soepel en met alle medewerking zo we zagen. Ze wilden van hem af. ♣

INFORMATIE VOOR DE LEZER

"Tijding" is het periodiek van de heemkundekring "Het Zuidkwartier" en verschijnt 3x per jaar. Het Zuidkwartier betreft het gebied ten zuiden van Bergen op Zoom, omvattende de plaatsen Hoogerheide, Huijbergen, Ossendrecht, Putte en Woensdrecht.

Inlichtingen betreffende het lidmaatschap kunnen worden ingewonnen bij het secretariaat en de heer Cor Cleeren, Past. Dierckxstraat 17, 4645 EK Putte - tel. 0164 60 35 33, Cormar65@ziggo.nl.
Tevens zijn losse nummers van "Tijding" bij hem verkrijgbaar. De normale afleveringen kosten € 4,00 per stuk (van het lopende jaar € 7,00).
De contributie bedraagt € 20,00 per jaar, per gezin. Leden woonachtig buiten de gemeente Woensdrecht wordt € 8,00 extra aan portokosten in rekening gebracht. Voor België € 10,00.
Nieuwe leden kunnen zich ook opgeven door middel van storting van de jaarcontributie op gironummer NL15 INGB 0002 7604 67 t.n.v. penningmeester Heemkundekring "Het Zuidkwartier", KLM Laan 6, 4631 JW Hoogerheide.

Nadruk van, of overname uit "Tijding" van een artikel of gedeelte(n) daarvan in welke vorm dan ook, is zonder toestemming van het bestuur en de schrijvers van de artikelen niet toegestaan. De heemkundekring "Het Zuidkwartier" aanvaardt geen enkele verantwoording aangaande de stijl of de juistheid der artikelen, doch laat deze geheel voor rekening van de ondertekenaars.

Vormgeving Tijding: Maria Rosskamp
Druk: Marwa Print & Copy, Nieuwstraat 110, B2910 Essen

BESTUUR HEEMKUNDEKRING "HET ZUIDKWARTIER"

Voorzitter:
de heer J. Luysterburg, tel. 0164 85 21 41
e-mailadres: luysterburg01@ziggo.nl
Vice-voorzitter:
de heer C. van Beeck, tel. 0164 60 38 04
e-mailadres: cvanbeeck@wanadoo.nl
Secretariaat:
mevrouw E. Cleeren, tel. 0164 60 67 58
e-mailadres: secretaris@hkk-zuidkwartier.nl
Penningmeester:
mevrouw E. Klaassen, tel. 0164 61 31 70
e-mailadres: klaassen.bep@gmail.com
Websitebeheerder:
de heer S. Schauenburg
e-mailadres: webmaster@hkk-zuidkwartier.nl

Bestuursleden:
de heer C. Cleeren, tel 0164 60 35 33
e-mailadres: Cormar65@ziggo.nl

mevrouw L. Hengst, tel. 0164 25 94 19
e-mailadres: luce.hengst@hetnet.nl

de heer D. Verbeek, tel. 0164 61 61 96
e-mailadres: dverbeek@ziggo.nl

CONTACTADRESSEN WERKGROEPEN www.hkk-zuidkwartier.nl

Redactieraad: kopij inleveren bij
mevrouw F. Stoutjesdijk-Jansen, Aanwas 40, 4641 JJ Ossendrecht, tel. 0164 67 25 63
e-mailadres: frankastoutjesdijk@gmail.com
of: mariarosskamp@planet.nl
Archeologie:
mevrouw L. Hengst, tel. 0164 25 94 19
De Hortensia 11, 4631 DG Hoogerheide
e-mailadres: luce.hengst@hetnet.nl
Documentatie:
de heer C. van Opdorp, tel. 0164 61 38 30
Hof van Holland 18, 4631 VZ Hoogerheide
e-mailadres: cvanopdorp@hotmail.nl
Evenementen:
de heer J. Lauwerijssen, tel. 0164 61 39 79
Zandfort 8, 4631 RK Hoogerheide
e-mailadres: janlauwerijssen@hotmail.com
Fotografie:
de heer F. Klaassen, tel. 0164 61 31 70
KLM laan 6, 4631 JW Hoogerheide
e-mailadres: klaassen.frans@gmail.com
Genealogie:
de heer C. Cleeren, tel 0164 60 35 33
Past. Dierckxstraat 17, 4645 EK Putte
e-mailadres: Cormar65@ziggo.nl
't Kwartier/ heemtuin:
mevrouw M. Wattel, tel. 0164 61 39 34
Antwerpsestraatweg 1, 4631 NK Hoogerheide
e-mailadres: odilde6@gmail.com
Museum:
mevrouw F. Stoutjesdijk-Jansen, Aanwas 40, 4641 JJ Ossendrecht, tel. 0164 67 25 63
e-mailadres: frankastoutjesdijk@gmail.com
Oude handwerktechnieken:
mevr. B. Brokken, Van Weerden Poelmanlaan 11 4631 JZ Hoogerheide, tel. 0164 61 28 62
e-mailadres: bepdirkbrokken@hetnet.nl
Oude talen, gezegden, spreuken enz.:
de heer J. Luysterburg, tel. 0164 85 21 41
De Acacia 33, 4631 DB Hoogerheide
e-mailadres: luysterburg01@ziggo.nl
Toponymie: ad hoc

Op de kaft een fragment van de KG 43: ets, oud ingekleurd; historiekaart van West-Brabant en Zeeland met de oorlogshandelingen van 1631. Kaart: collectie Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom

Sgrauen
Euersdyck
Bisclinge
Sluijs
Cruyngbe
LAENT
Onse Vrauwe poelder
Vininghen
DEN BROVWER
Growege
Worde
Valkenisse
Bakendorp
Barlande
DEN
HOONT
Riet lant
Hier Woordt de Vloot Bevoechten van
Heynsdyck
Zandenhoff
Houtenesse
Platten
Campen
Aendyck
Poelder van Namen
Speelmans Polder
West Voegel
HVLS TER
Zantberge
Ver Dronc Landt
van Grouwe
Groeuwe
Den
AMBA
CHT
Rape
Dullart
HVLST
Santberch
Moer Vaert
Redoet
Beoostenblyde
Nassou
Absdale
Duuecot
Foert
Slans stene
Steenschen dyck
De cleynge
Kieldrecht
Spinola
Voer houte
La Pazma
S. Gilles
Sluijs
Steken
Twee Brabansche Mylen